

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir.

STGM
SİVİL TOPLUM
KAYNAK
MERKEZİ
DERNEĞİ

İNTERNET ARAŞTIRMALARI: ETİK KILAVUZ 3.0

İnternet Araştırmacıları Birliği

Çeviren: M. Burak Özdemir

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir.

STGM SİVİL TOPLUM
KAYNAK GELİŞTİRME MERKEZİ
DERNEĞİ

İNTERNET ARAŞTIRMALARI: Etik Kılavuz 3.0

Ağustos 2020

ISBN 978-605-80007-4-2

Yazarlar:

aline shakti franzke

Anja Bechmann

Michael Zimmer

Charles M. Ess

Çeviren:

M. Burak Özdemir

Kapak Tasarım:

Erdem Alper Turan

Hakları yazarlara aittir.

Tüm içerik

Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License

Atıf-GayriTicari-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisans
altındadır.

Alternatif Bilişim Derneği

Dikmen Caddesi No:220-B/8 Çankaya/Ankara

+ 90 312 230 1560

bilgi@alternatifbilisim.org

<http://www.alternatifbilisim.org>

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile hazırlanmıştır.

İçerik tamamıyla yazarların sorumluluğu altındadır ve

Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

Bu çalışma, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari-Aynı Lisansla Paylaş Uluslararası Kamu Lisansı 4.0 kapsamında lisanslanmıştır. Söz konusu lisansa şu adresten erişim sağlanabilir: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/legal-code.tr>

aline shakti franzke (DuisburgEssen Üniversitesi), Eş-başkan

Anja Bechmann (Aarhus Üniversitesi), Eş-başkan,

Michael Zimmer (Marquette Üniversitesi), Eş-başkan,

Charles M. Ess (Oslo Üniversitesi), Eş-başkan ve editör

İnternet Araştırmaları Etiği 3.0'ı (İAE 3.0)^{cn1}, İnternet Araştırmacıları Birliği (İAB)^{cn2} çatısı altında yayına hazırlayan Etik Çalışma Grubu şu isimlerden oluşmuştur: David J. Brake, Ane Kathrine Gammelby, Nele Heise, Anne Hove Henriksen, Soraj Hongladarom, Anna Jobin, Katharina Kinder-Kurlanda, Sun Sun Lim, Elisabetta Locatelli, Annette Markham, Paul J. Reilly, Katrin Tiidenberg and Carsten Wilhelm.¹

Kaynak göstermek için: franzke, aline shakti, Bechmann, Anja, Zimmer, Michael, Ess, Charles and the Association of Internet Researchers (2020). *İnternet Araştırmaları: Etik Kılavuz 3.0* (Çev. M. Burak Özdemir). <https://ekitap.alternatifbilisim.org/inter-net-arastirmalari-etik-kilavuz-3/>

Kılavuzun orijinali için: franzke, aline shakti, Bechmann, Anja, Zimmer, Michael, Ess, Charles and the Association of Internet Researchers (2020). *İnternet Research: Ethical Guidelines 3.0*. <https://aoir.org/reports/ethics3.pdf>

^{cn1} Çevirmenin Notu: Bu çalışmada, İnternet Araştırmaları Etiği'nin İngilizce kısaltması olan (IRE) yerine Türkçe kısaltması (İAE) kullanılacaktır.

^{cn2} Çevirmenin Notu: Bu çalışmada, İnternet Araştırmacıları Birliği'nin İngilizce kısaltması olan (AoIR) yerine Türkçe kısaltması (İAB) kullanılacaktır.

¹ Etik Çalışma Grubu üyelerinin tam listesi için bakınız, Ek 7.2. İnternet Araştırmacıları Birliği (İAB) üyelerince sunulan katkılar, yeri geldiğinde ilgili dipnotta belirtilmiştir. 4. Sonuç Yerine başlıklı kısımda ayrı bir teşekkür listesi yer almaktadır.

Sunuş	1
0. Önsöz: Okur için öneriler	3
1. Özet	4
2. Arka Plan ve Giriş	5
2.1 Evrensel Etik İlkeler.....	5
2.2 Temel Etik Yaklaşım.....	6
2.3 Etik Çoğulculuk ve Kültürlerarası Farkındalık.....	7
2.3.1 Etik Üzerine Başvuru Çerçevesi (Faydacılık, Deontoloji, Feminist Etik, vb.).....	7
2.3.2 Benlik Kavramı	8
2.3.3 Etik Çoğulculuk	9
2.3.4 Karar Almaya Davet: Reçete Değil Rehber	9
2.3.5 Doğru Sorular Sormak	9
3. İnternet Araştırmaları Etiği 3.0	12
3.1 Temel Mevzular	13
3.1.1 Araştırma Aşamaları	13
3.1.2 Onam / Rıza	14
3.1.3 Araştırmacının Korunması.....	15
3.1.4 İlave Konu Başlıkları.....	16
3.2 Etik Analiz İçin Genel Bir Çerçeve Denemesi.....	17
3.2.1 Benzer İçerikli Diğer Kılavuz Metinler.....	17
3.2.2 Hukuksal Boyut	19
3.2.3 Ortamlar ve Platformlar.....	21
3.2.4 Kültürel Boyut	21
3.2.5 Katılımcı Özneler.....	23
3.2.6 Kavramsal Konular: Etik Çerçevesi ve Kavramlar	25
3.2.7 Veri Toplama, Veri Analizi, Veri Saklama ve Veri Aktarımı ile İlgili Varsayımlar, Sorular, Sorunlar ve Usuller	26
3.2.8 Algoritmalar ve Öğrenme Modelleri	29
3.2.9 Diğer Hususlar	30
4. Sonuç Yerine	32
5. Kaynakça	35

Sunuş

İnternetin yaşamımızda aldığı yere paralel olarak İnternet araştırmalarında yaşanan artış, birçok etik meseleyi de beraberinde getirmektedir. Bu etik meseleler kişiden kişiye, ülkeden ülkeye ve kültürden kültüre farklılık göstermekle birlikte, araştırmacılar için evrensel bazı ilkelerin belirlenmesi önemlidir. İnternet Araştırmacıları Birliği bu tür etik meselelerde hassas dengenin sağlanmasına katkı sunmak amacıyla araştırmacılara yol gösterecek Etik Kılavuzlar hazırlamaktadır.

İnternet Araştırmaları Birliği'nin hazırladığı İnternet Araştırmaları: Etik 2.0 Kılavuzu Derneğimizin yesi Dr. Yeliz Dede zdemir tarafından 2015 yılında, gerekli izinler alınarak çevrilmiş ve Folklor/Edebiyat Dergisi'nde yayınlanmıştır. İnternet Araştırmaları Derneği, bu metni, özellikle büyük veri ve yapay zeka alanındaki çalışmaların ve platform kapitalizmi ile ekonomisinin geldiği noktayı, teknoloji yaksınmasını göz önüne alarak 2019 tarihinde revize etmiş ve İnternet Araştırmaları: Etik Kılavuz 3.0'ı yayınlamıştır.

İnternet Araştırmaları Birliği'nin yayınladığı bu son kılavuz, Derneğimiz tarafından "ST-Akademi İş Birliği" kapsamında, AB Türkiye Delegasyonu ve STGM desteğiyle Trkeştendirilmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ağ dolayumlu ortamlarda, mobil teknolojilerin arayüzey ve uygulamalarında üretilen veriye yönelik araştırmalar artmaktadır. Bu nedenle, bu platformlar ve ortamlarda üretilen verinin sahipliği, kişisel verinin korunması ve veri-özne arasındaki ilişkinin, özneyi merkeze koyan bir etik bakış açısı ile kavranması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Derneğimizden e-kitap olarak yayınlanan Yeni Medya Araştırmalarında Etik Bakış Açısı ve Uygulamalar* (Der. Binark ve Dikmen, 2020) alışması da göz önüne alındığında, İnternet Araştırmaları: Etik Kılavuz 3.0'ın Türkçeye kazandırılmasındaki

* Erişim linki: <https://ekitap.alternatifbilisim.org/yeni-medya-arastirmalarinda-etik/>

önem bir kez daha su yüzüne çıkmaktadır. Derneğimiz de bu gereklilikten hareketle, İnternet Araştırmaları: Etik Kılavuz 3.0'ın Türkçeleştirilmesine öncülük etmiştir. M. Burak Özdemir tarafından çevrilen bu metin, alanda araştırma yapacak kişilere önemli bir referans kaynağı olacaktır. Burak Özdemir'e bu titiz çevirisi için ayrıca teşekkür ederiz.

İnternet Araştırmaları: Etik Kılavuz 3.0'ın, Türkiye'de iletişim bilimleri, iletişim sosyolojisi, yeni medya, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, kamu yönetimi, halk bilimi dahil birçok disiplinde yürütülen, disiplinleri kesen bilimsel çalışmalara veri-özne ilişkisi ve kişisel verinin korunması ve benzeri konularda yeni bir tartışma zemini oluşturacağını düşünüyor, keyifli okumalar diliyoruz.

Alternatif Bilişim Derneği adına
Prof. Dr. Mutlu Binark

0. Önsöz: Okur için öneriler

İnternet Araştırmacıları Birliği (İAB) tarafından 2019 yılında yayınlanan İnternet Araştırmaları Etiği (İAE 3.0) isimli Kılavuz, benzer mahiyetteki önceki yönergeleleri (2002 tarihli İAE 1.0 ve 2012 tarihli İAE 2.0) esas alan, dolayısıyla da bunlarla ortaklaşa okunması gereken bir metindir. İAE 3.0 isimli Kılavuz, araştırma sürecinde bir takım etik kaygıları olan veya İnternet Araştırmaları Etiğine genel manada ilgi duyan tüm araştırmacılar, öğrenciler, kurumsal inceleme kurulu üyeleri ve teknik geliştiriciler düşünülerek kaleme alınmıştır.

İAB imzalı önceki metinlere benzer şekilde İAE 3.0, etik çoğulculuk ve kültürler arası farkındalık gibi iki temel ilkeyi oldukça önemsemektedir. Kılavuz ayrıca etik anlayışın, bir takım genel-geçer kurallara harfiyen uymakla değil; gerçek hayat deneyimlerinin de bizlere çeşitli kereler göstermiş olduğu gibi aslında kritik önemde sorular sorarak ve bu sorulara aşama aşama yanıt arayarak şekillendiğini öne süren görüşü benimser. Esasında birçok örnek olay ve eleştirel değerlendirme süreci, farklı bağlam ve aşamalara sahip her bir araştırmanın özgül sorular ekseninde geliştiğine işaret etmektedir.

Bu önsöz, araştırma aşamalarına özgü öncelikli sorunlara dair siz okurlarımıza rehberlik etmeyi amaçlamaktadır. Bu anlamda, bu önsöz bir başlangıç noktası sağlamak ve konuya ilişkin farklı kaynakların varlığına vurgu yapmaktadır. Tıpkı İAE 3.0 kılavuz metni ve ilgili diğer kaynaklar gibi, bu önsözü de ileriki dönemde geliştirmeyi umut ediyoruz. Açık olmayan ifadeler veya eksik bilgiler tespit edilmesi halinde, bizimle iletişime geçmekten çekinmeyiniz. Unutmayınız ki her bir nokta tartışmaya açıktır ve en nihayetinde etik, ucu açık bir sürece tekabül etmektedir.

2002'de yayınlanan İAE 2.0, konu hakkında eleştirel yönlerini geliştirmek isteyen **öğrenciler** açısından iyi bir başlangıç noktası sağlayabilir. Taslak formatında bir onam/rıza belgesi arayışında olanlar, 2002 yılına ait kılavuzun ekler kısmına başvurabilirler (İAE 1.0, <https://aoir.org/reports/ethics.pdf>; İAE 2.0, <https://aoir.org/reports/ethics2.pdf>).

Araştırmacılar ise 2019 kılavuzunun başlangıç mahiyetinde yardımcı kaynaklara sahip olup olmadığını tartmakla işe başlayabilirler. Onam/rıza sorununa çözüm üretmek adına, 2002 belgesinin ekler kısmına bakılabilir. 2012 kılavuzu içerisinde sorulacak belli başlı sorulara ait bir katalog yer almaktadır. 2019 kılavuz metni ise özellikle son teknolojik gelişmeleri merkeze alan yeni konu başlıkları için oldukça faydalıdır. Özellikle araştırmacıların üzerlerinde yoğun bir şekilde hissetmeye başladıkları siyasi ve kurumsal baskılar önemli birer konu başlığı haline gelmişlerdir.

Kurumsal inceleme kurulu, etik inceleme kurulu veya benzer mahiyetteki herhangi bir **araştırma etiği denetim kurulu** üyesiyseniz, 3.0 kılavuzuna göz atmanızı şiddetle tavsiye etmekteyiz. Etik konusunun bilinçli bir düşünme sürecine karşılık geldiğini ısrarla vurgulama eğiliminde olduğumuzu hatırlatmak isteriz. Aynı zamanda, "Büyük Veri" çağının bir gereği olarak tüm deneysel araştırma süreçlerinin, onam/rıza meselesinin bir adım ötesine geçmek suretiyle araştırma tasarımına, araştırma bağlamına ve olası risk ve zararları en aza indirmek için nelerin gerekli olduğuna dair yapılacak titiz bir ön çalışma ile yürütülmesi gerektiğine inanmaktayız. Araştırmaları biçimsel olarak sınırlandırmaktansa düşünümSELLİĞİN süreklilik arz ettiği ucu açık bir etik süreç anlayışı çerçevesinde yürütmek, uzun vadede toplum adına daha faydalı sonuçlar doğuracaktır.

Ürün Geliştiricileri, 6.0 Yardımcı Kaynaklar başlıklı kısma başvurabilirler. Bu anlamda özellikle 6.1 "Yapay Zeka ve Makine Öğrenimi: İnternet Araştırmaları Etik Kılavuzu" ve yine düşünümsel etik noktasında faydalı olabilecek 6.4 "Etki/İmpakt Modeli" isimli alt başlıklar yararlı bilgiler içermektedir.

1. Özet

Bu metnin bütününde İnternet Araştırmaları Etiği 3.0 tanıtılmaktadır. Ancak işe öncelikle İAB'nin etik yaklaşımı ve konu hakkındaki rehberliği ile ilgili ip uçlarını veren İnternet Araştırmaları Etiği 1.0 (Ess ve AoIR etik çalışma komitesi, 2002) ve İnternet Araştırmaları Etiği 2.0 (Buchanan, 2011, s.102; Markham ve Buchanan, 2012; Ess, 2017) metinlerine göz atarak başlamak faydalı olacaktır. İnternet araştırmaları her ne kadar teknolojik, yasal ve etik alandaki yenilikler neticesinde sürekli dönüşmekte ise de İAE 1.0 ve 2.0, daha sonra İAE 3.0 tarafından da benimse-necek olan **temel bir etik yaklaşım** üzerine bina olmuşlardır.

Bir sonraki aşamada İAE 3.0, iki temel konu başlığı üzerinden açıklanacaktır. Bunlar, araştırma aşamalarına daha fazla önem verilmesi gerekliliği (bu nokta, 1.0 ve 2.0'da yapılmış önceki ayrımların bir devamı olarak görülebilir) ve özellikle (ancak tek başına değil) Büyük Veri araştırmalarının artık kronik bir rahatsızlığı haline gelmiş olan onam/rıza meselesidir. Daha sonra, İAB Etik Çalışma Grubunun İAE 3.0'a dahil ettiği diğer etik sorunlara da kısaca değinilecektir. Etik açıdan ilgili konuların tespitine yardımcı olması amacıyla ve belirlenen sorunların ayrıntılı bir analizi bakımından gerekli olduğu düşünülen ek önerilerin de yer aldığı **genel bir etik analiz şeması** sunmaktayız. Bahsi geçen genel analiz şeması, mevcut ve gelecekte karşılaşılması muhtemel sorunların detaylı analizine yönelik bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu doğrultuda yapılmış bir analizin tam olarak neye benzeyebileceğine

dair ilk örneklerden bazıları, **6. Yardımcı Kaynaklar: Temalara Uygun Yönerge-ler ve Etik Konusunda Çerçeve Yaklaşımlar** başlıklı kısımda verilmiştir. Umuyoruz ki süregelen sosyo-teknik gelişmeleri dikkate alan benzer analiz şemaları da süreç içerisinde geliştirilebilsin. Dolayısıyla, hazırlanmış olduğumuz kılavuzun öncelikli olarak “yaşayan/canlı bir belge”, yani gelişmeye ve geliştirmeye her daim açık bir metin olması ümidini taşımaktayız.²

2. Arka Plan ve Giriş

İnternet Araştırmacıları Birliği, İnternet Araştırmaları Etiğine yönelik bir kılavuzun hazırlanmasını kuruluşundan bu yana dert edinmiş bir yapılanmadır. Bu açıdan başlangıç mahiyetindeki İAE isimli ilk kılavuz seti, İAB üyelerinin onayını müteakip 2002 yılında yayınlanmıştır (Ess ve AoIR etik çalışma komitesi). Burada İAE 1.0 olarak anılacak olan yol haritası, ABD Kurumsal İnceleme Kurulları, Birleşik Krallık Etik İnceleme Kurulları ve bunların diğer ülkelerdeki eşdeğer kurumları, yine farklı ülkelerdeki ulusal veri ajansları gibi çok çeşitli araştırma toplulukları nezdinde geniş bir kabul görmüş ve bizzat kullanılmıştır (Buchanan ve Ess, 2008).

Sonrasında Sosyal Ağ Sitelerinin ortaya çıkışı (yaklaşık 2005'ten itibaren), mobil iletişim devrimi (özellikle, 2008 sonrası cep telefonları ve mobil cihazlar üzerinden internet erişiminin yaygınlaşmaya başlaması ile) ve Büyük Veri çağı gibi teknolojik gelişmeler neticesinde, ikinci bir kılavuz seti (İAE 2.0) daha hazırlanmış ve 2012 yılında yayınlanmıştır (Markham & Buchanan). İlk kılavuz setini (İAE 1.0) önemli ölçüde genişletmiş ve geliştirmiş olmakla birlikte İAE 2.0 büyük ölçüde ilk kılavuz setini temel almıştır.

2.1. Evrensel Etik İlkeler

Kökene Belmont Raporu'na (Biyomedikal ve Davranışsal Araştırmalardaki İnsan Deneklerinin Korunmasına Yönelik Ulusal Komisyon, 1979) dayanmakla birlikte süreç içerisinde İAE'nin merkezi bileşenleri haline gelmiş olan **evrensel etik**

² Norveç Sosyal ve Beşeri Bilimler Ulusal Araştırma Etiği Komitesi'nin (NESH) araştırma süreçlerinde ve etik sahada yaşanan baş döndürücü değişim ve dönüşümlere ivedi şekilde ayak uydurulması gerektiğine yönelik almış olduğu prensip kararı, bahsi geçen dinamik ve açık kaynak kullanımının arkasındaki temel esin kaynağıdır (Enebakk, 2018). Yazının kaleme alınmasından kısa süre önce, Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün yasallaşması ve Facebook tarafından Cambridge Analytica Skandalı ertesinde araştırmalara getirilen yeni kısıtlamalar, İAE'nin her daim gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gerekliliğini hatırlatan çarpıcı olaylara iki güzel örnektir. (Ess ve Hård af Segerstad, 2019).

ilkeler şunlardır: Kişiyi saygı, fayda ve adalet (daha fazla detay ve bilgi için bakınız: Buchanan, 2011, s.84; Markham ve Buchanan, 2017).

2.2. Temel Etik Yaklaşım

Her iki kılavuz, başlangıçta İAE 1.0 kapsamında geliştirilen, sonrasında İAE 2.0'ın "süreç yaklaşımı" olarak adlandırdığı ve herhangi bir araştırmayı etik olmadığına dair bir takım ön kabullerle değerlendirmek yerine her bir örnek olay özelinde ve bazı kılavuz ilkeler ışığında değerlendirmenin daha uygun olacağını öne süren temel bir etik yaklaşımı paylaşmaktadır. Bu tarz bir yaklaşım, tepeden inme bir takım evrensel normların, ilkelerin, uygulamaların ve düzenlemelerin dayatılmasından ziyade, çok çeşitli bilim dallarında, ülkelerde ve ortamlarda çalışmalar yürüten araştırmacıların günlük deneyimlerine daha fazla odaklanma ihtiyacını ifade etmektedir (İAE 2.0, s. 5.). Süreç yaklaşımı, her şeyden önce *karşılıklı etkileşimin* ve *düşünümselliğin* hâkim olduğu bir sürece karşılık gelir. Zira, her bir araştırma süreci, araştırmanın kendi pratikleri yanı sıra muhteviyatındaki olası riskler üzerine değerlendirmelerle başlamakta ve sahadaki araştırmacı deneyimlerine ek olarak mevcut başka çalışmalardan elde edilen etik meseleler ekseninde sürekli olarak tartışma konusu edilmektedir.³ Bu durum, etik meselelerin ortaya çıktığı bağlamın ve bağlama özgü başka detayların vurgulanması anlamına gelir.

Süreç odaklı ve bağlam bağımlı söz konusu yaklaşım, esasında Annette Markham'ın şu tespitini akla getirir: Etik yöntemdir ve yöntem de etik (Markham, 2006).⁴ Yani, verili bir araştırma sorusu ve tasarımına yönelik yöntem seçimi-miz, bir takım etik sorunları beraberinde getirmekte, bu sorunlar da yöntem seçimimizi şekillendirmektedir ya da şekillendirmesi gerekir. Dahası, başlangıçta

³ İnsanlığın büyük çoğunluğunun esasen etik bir varlık olduğunu savlayan derin bir felsefi ve antropolojik kavrayışı başlangıç noktası olarak alıyoruz. Yani toplumların kültürlenmiş üyeleri olarak bizler, temel etik kurallar ve değerler setini pratikte nasıl uygulayacağımızı bir şekilde öğrenmiş durumdayız. Dahası, Platon tarafından iddia edildiği şekliyle düşünümsel etik yargılarla donatılmış (phronēsis) ilkel sibernetik varlıklarız: Tecrübelerimiz sayesinde neyin mümkün olup neyin mümkün olmadığını biliriz ve sonraki deneyimlerimiz vermiş olduğumuz kararların hatalı olduğunu gösterirse hatalarımızdan ders alma gibi bir yeteneğimiz söz konusudur (Ess, 2013, s. 239). Bu durum ayrıca, olası en iyi çözüme ulaşmak adına mevcut koşullar ve etik meseleler ile geçmişteki vakalar arasında benzerlikler kuran örnek olaylara dayalı etik usullama yaklaşımına kapı aralamaktadır (örneğin tek ve nihai bir "çözüm yolu" önermek yerine birkaç olası çözüm arasından bir tanesi öne çıkarılır ve sonraki deneyimler ışığında revize edilip ayrıntılandırılabilir): bkz. McKee & Porter, 2009; Markham ve Buchanan, 2012, s. 7.

⁴Ayrıca bkz. Buchanan, 2011, s. 92; Markham, Tiidenberg & Herman, 2018.

kararlaştırılan araştırma tasarımı ve metodolojik seçimlerin, araştırma projesi boyunca mütemediyen test edilme ihtiyacına bağlı olarak kendi ilksel etik varsayımlarımızı ve tasarımlarımızı da her daim eleştirel bir değerlendirme sürecine tabi tutmak zorundayızdır. Bu sürecin önemli bir getirisi, verili konu başlıklarını gösterir işaret kutucuklarına tik atma usulü ile yürütölen araştırmaların eninde sonuna karşılaşması muhtemel etik sorunların üstesinden gelmeye yardımcı olmasıdır. Deneyimlerimizden hareketle ifade edersek, yöntemle sürekli müzakere halindeki bir etik anlayış, proje süresince hem araştırma tasarımına hem de etik boyuta yönelik sürekli iyileştirmeler yapmayı gerektirdiğinden, sonuç itibariyle çok daha sağlıklı bir araştırmanın ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.⁵

2.3. Etik oğulculuk ve Kültürlerarası Farkındalık

Etik oğulculuk ve kültürler arası farkındalık konusunu önemsemediğimizi başta da belirtmiştik. Farklı ulusal ve kültürel kökene sahip araştırmacı / kişi / konu / katılımcı / kaynak içeren her türlü internet araştırma projesi, kültürlerarası farkındalığa sahip olmayı gerektirmektedir.

2.3.1. Etik zerine Başvuru ereveleri (Faydacılık, Deontoloji, Feminist Etik, vb.)

İAE 1.0 ve 2.0 metinlerinde de vurgulandığı üzere, çok unsurlu araştırmalar, birbirinden oldukça farklı hukuki ve etik çerçevelerin, normların, pratiklerin ve geleneklerin dikkate alınması gerektiği imasını taşırlar. rnek vermek gerekirse, Avrupa ve İskandinav lkelerinin genelde araştırma etiğine, özelde ise mahremiyet konularına deontolojik bir bakış açısıyla yaklaşma eğilimde oldukları bilinmektedir. Yani, demokratik toplumların bir gereği olarak bireyin özerk vatandaşlar olarak sahip oldukları temel hakların korunması noktasında ısrarcıdırlar. Bu anlamda, NESH (Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etiği [Norveç] Ulusal Komitesi) (2019) tarafından yayınlanan kılavuz, “haysiyet, özgürlük, özerklik, dayanışma, eşitlik, de-

⁵ Böylesi bir yaklaşım, “işaret kutucuğu” tarzı yaklaşımlarda (etik söz konusu olduğunda ise “yukarıdan aşağı tümden gelimci” yaklaşımlarda) karşılaşılması kuvvetle muhtemel bazı sorunlarla başa çıkmayı da kolaylaştırmaktadır. Örneğin, etik inceleme süreçlerini “atlatabilme” refleksiyle konu ve katılımcı seçimi de dahil olmak üzere araştırma sahası ve araştırma tasarımı baştan sona sekillendiren oto-sansür biçimlerinin uygulanma meselesi gibi (bu sorunu dile getirdiği için Carsten Wilhelm'e teşekkür ederiz).

mokrası ve güven” kavramlarını İAE'nin kurucu ilke ve değerleri arasında saymıştır—ki bu değerler örneğin, 2018 yılında yayınlanan GDPR (Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü) belgesinin de özünü teşkil etmektedirler. (sayfa 16-21; aktaran NESH, 2019, s.3).⁶

Aksine, ABD ve Birleşik Krallık geneline hâkim olan (ve eğer ortak tarihsel ve felsefi geçmişleri göz önüne alınırsa diğer Anglofon ülkeleri de bu kategoriye dahil edilebilir) yaklaşımlar, genel anlamda çoğunluğun ya da toplumun yararına olanı önemseme şeklindeki faydacı bir görüşün izini taşırlar. Faydacı bir bakış açısıyla çizilen etik çerçeveler ve alınan etik kararlar, çoğunluk lehine yüksek fayda beklentisiyle azınlığın temel haklarını ihlal etmeye daha yatkındır (İAE 1.0 , s.8; Buchanan, 2011, s.84). Örneğin, ABD İnsan Araştırmaları Koruma Ofisi (OHRP) tarafından faydacı bir felsefi anlayışla hazırlanan belgelerin açıklık cümleleri, “araştırma neticesinde ortaya çıkacak bilginin mahiyeti bakımından yüksek bir fayda beklentisi söz konusu ise deneklerin karşılaşması muhtemel birtakım risklere göz yumulabilir” şeklinde düzenlenmiştir (OHRP 2018, 11; bkz. İlke 4, “Maximising Benefits and Minimising Harm”, British Psychological Society, 2017, s. 18).

Yukarıdaki örnekler, etik ikilemlerin ve etik meselelerin çözümünde bazı başvuru çerçevelerinden yararlandığını göstermektedir. Buna göre deontoloji ve faydacılık yanında feminist etik, bakım etiği ve erdem etiği gibi yaklaşımların genelde Bilgi ve Bilişim Etiği, özelde ise İAE bağlamında giderek revaçta olmaya başladıkları söylenebilir (ör. Jackson, Aldrovandi ve Hayes, 2015; Zevenbergen ve diğerleri, 2015; Ess, 2018). Bahsi geçen başvuru çerçevelerine giriş bilgisi için bakınız: faydacılık, Sinnott-Armstrong, 2019; deontoloji, Alexander ve Moore, 2016; erdem etiği, Hursthouse & Pettigrove, 2018; kısım 6.3 ise genel olarak feminist etik ve bakım etiği ile ilgilidir.

2.3.2. Benlik Kavramı

Daha ziyade Batı dünyasının geneli tarafından benimsenmiş olan bireyi ve ahlaki faili yüceltici benlik algısı ile kimliğin aile ya da geniş topluluklar arasındaki girift ilişkiler neticesinde veyahut da doğal ve doğa üstü güçler tarafından şekillendirildiğini söyleyen ilişkisel benlik anlayışları arasında küresel çaplı ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu tarz ayrımların, batı-dışı ve yerli kültürler bağlamında oldukça belirleyici etkileri vardır. Yine de söz konusu kavramların, sürekli değişim gösterdikleri ve özellikle son dönemde ortaya atılan *ilişkisel özerklik* gibi ılımlı ve

⁶ Yasalar ve etik arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi için aşağıdaki “Hukuksal Boyut” bölümüne bakınız.

daha orta yolcu yeni kavramlara evrilebildikleri de belirtilmelidir (Christman, 2004; Westlund, 2009; Veltman ve Piper, 2014; bkz. Ess, 2014).

2.3.3. Etik Çoğulculuk

Bahsi geçen kavramsal ayrımların basitçe birbirine indirgenemeyeceği aşıkardır. Ancak, ilk kez İAE 1.0 kapsamında öne çıkan etik çoğulculuk yaklaşımı, karşılaştığımız vakaların birçoğunda pratik anlamda iş görmüştür. Yani etik çoğulculuk, basitçe etik veya kültürel görelilik tuzağına düşmeden, örneğin mahremiyetin korunması (Norveç ve ABD arasındaki anlayış farklılıklarına rağmen) gibi bazı evrensel ilkelerin nasıl farklı yorumlar, uygulamalar ve anlayışlara konu olabileceğini göstermektedir. (Mahremiyet için İAE 1.0, dipnot 6, s. 29'a bakınız). Çoğulculuk anlayışının önemli bir erdemi, bir takım farklılıkları geniş kapsamlı ortak ilke ve değerlerle bağdaştırmaya çabalarken bazı yerel ilke ve uygulamaların varlığını da teslim etmesinde yatar (Aşağıda 3.2.3 Etik **Çoğulculuk** başlığına bakınız, ayrıca Soraj Hongladarom (2017) Tayland bağlamında örneklediği etik çoğulculuk konusunu 3.2.4 **Kültürel Boyut** başlığı altında sunmaktadır).

2.3.4. Karar Almaya Davet: Reçete Değil Rehber

Çoğulcu yaklaşımlar, sadece genel-geçer kurallardan ibaret etik ve yasal gerekliliklerden ziyade muhakemeye ve etik açıdan geçerliliği olan çoklu hükümlerde bulunmaya kapı aralayan bir anlayışı merkezine alır.

Tüm bu söylenenler esasında “reçetelerden ziyade yol gösterici kılavuzlar” hazırlamanın daha elzem olduğu anlamına gelmektedir (İAE 1.0, s. 3). Etik karar alma sürecine etki eden başvuru çerçevelerindeki çeşitlilik (faydacılık, deontoloji, feminist etik, vb.) ve dahası küresel çaplı kültürel farklılıklar dolayısıyla bu başvuru çerçevelerinin uygulanışında ortaya çıkan birtakım sapmalar ve çoklu yorumlar, internet araştırmaları kapsamında ortaya çıkan sorunların aslında *etik* meseleler olduğunu çünkü belirli bir ikileme veya soruna dair etik açıdan meşru birden fazla cevabımızın bulunduğunu göstermektedir. *Muallaklık, belirsizlik ve anlaşmazlık da-ima kaçınılmazdır* (age, s. 3, vurgu orijinalinde vardır).

2.3.5. Doğru Sorular Sormak

Sonuç olarak, İAE 1.0 ve 2.0 doğru / yerinde sorular sormanın önemine vurgu yapmışlardır (bkz. İAE 1.0, s. 4-8; İAE 2.0, s. 8-11). Yani, her iki metnin de ortak

kaygısı, temel başvuru çerçeveleri ve uygulama esasları örnekler üzerinden tanımlanır tanımlanmaz araştırmacıların ve gözetim kurullarının (a) araştırmacının bağlamından ve konuyu ele alış biçiminden kaynaklanması muhtemel etik sorunları tespit etmek ve (b) başlıca etik sorunların muhtemel çözümüne yönelik bireysel ve toplu karar alma mekanizmalarını harekete geçirecek eleştirel tutumu tesis etmek, amacıyla sormaları gereken soruları tespit edebilmektir.

İAE 1.0 yol gösterici olması amacıyla başlıca şu temel soruları ön plana çıkarmıştır:

A. Mekan / çevre - beklentiler – yürütücüler / katılımcı özneler – rıza

- Araştırma eyleminin, etkileşiminin vb. unsurların gerçekleştiği yer neresidir?
- Ortam seçiminden kaynaklanan etik beklentiler nelerdir?
- Katılımcı özneler kimlerdir? Çalışma konusuna ait materyallerin posterleri nelerdir / bunların hazırlayıcıları / yaratıcıları kimlerdir?
- Onam / rıza: Söz konusu özel durumlar (örn. zamanlama, araç, muhataplar, araştırmacının belirli amaçları)

B. Temel Etik ve Yasal Mevzular

- Bilim dalınıza ait mevcut yasal mevzuat ve etik yönergeler araştırmacınız bakımından ne ölçüde kapsayıcıdır?
- Araştırma kapsamında yer alan ülkelerdeki mevcut yasal mevzuatın ve etik yönergelerin ne ölçüde geçerlilikleri vardır?
- Yürütücülerinin / deneklerin temel etik beklentileri / yargıları nelerdir?
- Araştırma kapsamında katılımcı özneleri etik açıdan hangi riskler beklemektedir?
- Araştırmadan hangi faydalar sağlanacaktır?
- Araştırmacı ve deneklerin ait oldukları kültüre⁷ ve ülkeye ait etik gelenekler nelerdir? (AoIR, 2002, s.1)

İAE 2.0 (Markham ve Buchanan, 2012) yukarıdaki listeyi büyük ölçüde genişletmiştir. Tekrar belirtmek gerekirse söz konusu ilaveler, özde kullanıcı türevli içerik üreten Youtube ve genelde Sosyal Paylaşım Ağları gibi Web 2.0'ı kullanan platformlardaki artış, giderek daha fazla insanın internete mobil cihazlar üzerinden

⁷ Gözetim kurullarının niteliği ve hatta varlığı uluslararası düzeyde ciddi farklılıklar göstermektedir. Yerel siyasi ve akademik kültüre bağlı olarak, bu durum hem farklı bilim dalları arasında hem de ulusal ölçekli dernekler ve disiplinler bünyesinde süregelen tartışmalara konu olmaktadır. Bkz. Örneğin Domenget ve Wilhelm (2017).

erişimine imkân tanıyan “mobil devrim” ve Büyük Veri ile ilgili ilk dönem yaklaşımlar dikkate alınarak yapılmıştır (bkz. Markham ve Buchanan, 2012, s. 8-11). Her şeyden önce söz konusu teknolojik gelişmeler, mahremiyetin korunması noktasında karşılaşılan güçlükleri büyük ölçüde artırmıştır. En sık karşılaşılan sorunlardan birisi de genç nüfusun bilgi içeriklerini kamusal ya da yarı özel (bu tarz alanlar şifreleme, kullanıcı kaydı, vb. önlemlerle güvenli hale getirilmektedir) forum ortamlarında çevrimiçi olarak paylaşımlarıydı. Bilindiği üzere paylaşımda bulunan kimse-lerin ister bireysel bazda ister topluluk bazında olsun paylaşımları ile ilgili bir takım gizlilik talepleri bulunuyordu. Her ne kadar bu tarz taleplerin karşılanıp karşılanmama durumu söz konusu forumların veya Sosyal Paylaşım Ağ Sitelerinin teknik altyapılarına bağlı olsa da özellikle karşılıklı etkileşimi önemseyen etik anlayışa göre bu taleplere saygı duyulması, dolayısıyla da paylaşımların anonim veya yarı anonim olarak korunması ve / veya paylaşımına açılmadan rızanın uygun şekilde alınmış olması gerekmektedir (İAE 2.0, s. 6 dipnot 8; dipnot 12, s.14).

Bir dizi ilave soruyu çatısı altında barındıran temel bir başka soru ise şöyle formüle edilebilir: “Başkalarının otonom bireyler olarak kabul görmesi ve bizimle eşdeğer bireyler olarak aynı davranışı hak etmeleri nasıl mümkün olmaktadır?” (İAE 2.0, s.11). Bu çatı altına giren sorular, esasında *özerklik* ve *eşitlik* ilkelerinin gözetildiğini bir nevi garanti eden *onam* / *rıza* kaynaklı güçlüklerle odaklanmaktadır. Burada “katılımcıların gerçekten bilgilendiklerinin” nasıl temin edileceği sorusu, çevrimiçi forumların ve söz konusu forumlardaki münasebetlerimizin esasen etkileşimsel bir yapı arz ettiğine yönelik farkındalık göz önünde bulundurularak düşünülmelidir: Bu açıdan *onam* / *rıza*, sadece kişinin kendisinden değil, aynı zamanda kişinin etkileşim halinde olduğu “topluluklardan ve çevrimiçi sistem yöneticilerinden” de temin edilmelidir (agy.).

Büyük Veri araştırmalarının artan önemine dikkat çeken sorular kümesini özetleyen şemsiye soru ise şu şekilde sorulabilir: “Veriler nasıl yönetilmekte, saklanmakta ve temsil edilmektedir?” (İAE 2.0, s.9). Bu başlık altına giren sorular, araştırmacıların “hassas içerikli verilerin” uygun şekilde korunması, depolanması ve yönetilmesi aşamalarında karşılaştıkları etik sorunlarla baş etmelerine yardımcı olur nitelikte sorulardır (age). Verilerin gizlenmesi esnasında faydacı bir bakış açısıyla kar-zarar hesapları yapılırken anonimlik, gizlilik ve mahremiyet gibi konular daima hesaba katılmalıdır. Buradaki nihai bir soru, “otomatik metin analizi veya yüz tanıma yazılımı” gibi yeni nesil teknolojilerin, söz konusu etik meseleleri hangi açılardan tehdit ettiğini düşünmemizi teşvik edici nitelikte olacaktır (age, s. 9)

En azından 2019 Nesh Kılavuzu ve Utrecht Üniversitesi’nden aline frankze tarafından 230’un üzerinde soru içerecek şekilde hazırlanan DEDA (Araştırmacılar için

Veri Etiği Karar Alma Asistanı) gibi soru odaklı kılavuzların varlığı (< <https://dataschool.nl/deda/deda-for-research/?lang=tr>>) araştırmacıların kendi deneyimlerine yaslanarak bazı etik yargılarda bulunmalarını veya etik açıdan kararlar almalarını teşvik etmek amacıyla yerinde sorular sormanın önemine dikkat çekmektedir. Bu soru odaklı yaklaşımı, yeri geldikçe metin içerisindeki genel başlıklar altında ve nihayet **3.2 Etik Analiz için Genel bir Çerçeve Denemesi** başlıklı bölüm özelinde daha da geliştirme niyetindeyiz.

3. İnternet Araştırmaları Etiği 3.0

1.0'dan 2.0'a geçiş sürecinde Büyük Veri, veri toplama ve veri madenciliği kapsamına giren her türlü teknolojik yenilik, onam / rıza benzeri eski sorunların güncel versiyonları yanı sıra tamamen yeni formatlı etik meseleleri de gündeme taşımaktadır. Etik Çalışma Grubu 3.0, güncel gelişmeler kaynaklı yeni sorunları göğüslemek adına sürekli gözden geçirme ve geliştirme kanallarını açık tutmaktadır.

İAE'nin temel özellikleri hakkında ayrıntılı ve yönlendirici bir giriş bilgisi arayışında olanlar, ilk olarak İAE 1.0 ve İAE 2.0 metinlerine göz atabilirler. Farklı kaynak metinlere ise **3.2.1 Benzer İçerikli Diğer Kılavuz Metinler** başlıklı kısımdan ulaşmak mümkündür.

Anlaşılacağı üzere bahsedilen tüm metinler, İAE'yi şekillendiren kişiye saygı, fayda ve adalet gibi bazı evrensel etik ilkelerin ana hatlarını çizmektedirler. Örneğin kişiye saygı başlığı, kimliğin gizliliği gibi temel İnsan Deneklerin Korunması kapsamında değerlendirilebilecek konulara anonimlik, gizlilik ve rıza kavramları üzerinden değinmektedir. Sonrasında İAE 1.0 ve 2.0, sosyal ve beşerî bilimlere ilgilendiren etik ilkeleri, evrensel etik çerçeveler paralelinde ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Güncel araştırmalar ve vaka incelemeleri bahsi geçen metinler üzerinden yürütölen okumaları desteklemeye yardımcı olacaktır.⁸

Bu noktada İAE 3.0 bünyesinde öne çıkan, **araştırma aşamaları** ve **araştırmacıların korunması** konulu başlıklara geçiş yapabiliriz. Bunları, yine İAE 3.0 kapsamında incelenecek olan **belli başlı temaların** bir listesi takip edecek ve buna da temel meseleler ve sorular aracılığıyla ana hatları çizilen **Etik Analiz için Genel bir Çerçeve Denemesi** eşlik edecektir.

⁸ İlgili kaynakların yer aldığı bibliyografik bir veritabanı için: <https://www.zotero.org/groups/2235867/aoirethics/>

3.1. Temel Mevzular

3.1.1. Araştırma Aşamaları

İAE 2.0'ın en önemli katkılarından birisi **araştırma aşamalarını**, projenin başlangıç aşamaları ve projenin yaygınlaştırılması aşamaları şeklindeki temel bir ayırımla sınıflandırmış olmasıdır (Markham ve Buchanan, 2012, s.5). İAE 3.0 ise araştırma aşamalarına ait sınıflandırmanın kapsamını, Büyük Veri ve diğer büyük ölçekli araştırma projeleriyle uyumlu olacak şekilde ve ulusal ve / veya uluslararası fonlama sürecinde belirlendiği haliyle daha da genişletmiştir. Söz konusu aşamalar veya kısımlar şunlardır:

Araştırma tasarımı aşaması: Hibe arama sürecinde muhtemel etik sorunlara ilişkin öncelikli başlıkların tespit edildiği aşamadır.

Araştırma sürecinin başlangıç aşaması: Veri toplama sürecinin yer aldığı aşamadır. Bu aşama tipik olarak verilerin gizli kalmasına, verilerin güvenli bir şekilde saklanmasına vb. konulara yönelik birtakım gerekliliklerin saptandığı aşamadır.

Analiz aşaması: Belirli tekniklerin, formüllerin veya araçların devreye sokulmasıyla bir araya getirilen çoklu veri setlerinin nasıl yeniden tanımlanabileceğinin değerlendirildiği aşamadır. Bu aşama, çoğunlukla algoritma temelli ve hala yaygın olarak kullanılmakta olan analitik işlemlerin öngörülemezliğinden kaynaklanan, gerçekleşmesi muhtemel etik sonuçların dikkate alınmasını kapsar.

Yaygınlaştırma Aşaması: Araştırma veri ve bulgularının çeşitli biçimlerde yayınlandığı aşamadır. Bu aşama, genellikle konferans sunumlarını (görece dışa kapalı bağlamlarda sunulan hassas bilgileri tweetlememeye veya başka şekillerde paylaşmamaya yönelik tedbirler dahil olmak üzere) ve basılı yayınları içerir. Araştırma verilerini erişilebilir kılmak isteyen ulusal ve uluslararası fonlama kuruluşlarının öne sürdükleri şartlara bağlı olarak türeyen bir dizi konu başlığı giderek daha fazla görünür olmaktadır.

Projenin sonlandırılması aşaması: araştırma verilerinin ve ilgili materyallerin imha edilmesini içeren aşamadır.⁹

⁹ Bahsi geçen öneriler kısmen aline franzke tarafından Utrecht Üniversitesi için hazırlanan etik araştırma kılavuzuna dayanmaktadır. Bakınız aline franzke ve Mirko S. Schaefer: Data Ethics Decision Aid for Researchers (DEDA researchers), yayınlanmamış anket ve rapor, Utrecht Üniversitesi. Yaygınlaştırma etiği hakkında bkz. Ess & Hård af Segerstad, 2019; Rensfeldt, Hillman, Lantz-Andersson, Lundin ve Peterson, 2019. Ayrıca bk. "Agile (Çevik) etik", Neuhaus & Webmoor, 2012.

Bazı araştırmalar düzgün bir şekilde aşamalandırılmamış olabilirler ancak yine de etik düşünümselliğin her bir aşamanın vargeçilmez bir parçası olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Söz konusu aşamalı yaklaşım, araştırma etiği ile ilgili kaygıların daha sağlıklı bir şekilde yapılandırılmasına ve dolayısıyla da doğru şekilde teşhis edilerek çözüme kavuşturulmasına yardımcı olacaktır.

3.1.2. *Onam / Rıza*

Söz konusu sınıflandırmalar, özellikle günümüz Büyük Veri projelerinin kronik bir sorunu haline gelmiş olan **Onam / Rıza** meselesine yaklaşım noktasında da kolaylık sağlamaktadır.¹⁰ Büyük Veri projeleri, yarı kamusal nitelikli verileri toplama yarayan otomatik kazıma ve kişisel verilere ulaşmada kullanılan API (Uygulama Programlama Arayüzü) uygulamaları gibi çok çeşitli veri toplama tekniklerinden yararlanmaktadır. Özellikle kişisel alana ait ve / veya hassas içerikli bilgiler toplanırken, deneklerin kimliğini gizli tutma yanında mümkün olan birçok durumda yapılan araştırma ile araştırma sonucu elde edilecek verilere ilişkin rıza alınmasına yönelik güçlü adımlar atılması gerekmektedir. Bununla birlikte, söz konusu rıza sürecinin Büyük Veri projeleri açısından açıkça uygulanamaz nitelikli olması, ciddi bir etik ikileme de yol açmaktadır. Araştırmacılar, bu gibi durumlarda araştırma deneklerine yönelik riskleri en aza indirmenin farklı yollarını aramışlardır (Bechmann ve Kim, 2020). Araştırmacıardan bazıları, onam formunu başlangıç aşamasında edinme yolunu seçerken, diğerleri verileri saklama ya da işleme sürecinde isimleri ve diğer tanımlanabilir bilgileri veri kümesinden silmeyi tercih ederler. Genelde araştırmacılar, kilit önemde bilgileri gerçek veri setinden ayırmaya imkân veren takma isim metoduna başvururlar ve ayrıca hassas verilerin kullanılmasını / işlenmesini ve / veya bu süreçte karşılaşılan risklerle (örneğin depolama, verilerin toplanması, ve bir araya getirilmiş verilerin yayınlanması gibi) baş etme yollarını gerekçelendirdiklerinden emin olurlar.

Riski azaltmanın ve bahsi geçen etik ikilemi çözenin bir başka yolu ise, rıza meselesinin projenin *yaygınlaştırılma aşamasına* ötelenmesidir; böylelikle deneklerin kendilerini ve kişisel bilgilerini (zincirleme arama ya da veri eşleme motorları aracılığıyla) açık etme potansiyeli taşıyan her türlü alıntı ya da veri türünün yayınlanmasından evvel deneklerin rızası talep edilebilmektedir. Söz konusu alıntıların veya atıfların muhatabı olan deneklerin sayısı en fazla 10-20 kişiyle sınırlı kalacağından

¹⁰ Örnek Onam formları bu metnin sonraki versiyonlarında yer alacaktır.

dolayı da rıza sürecini takip etmek daha kolay bir hale gelecektir (örneğin, Van Schie, Westra ve Schaefer, 2017; Ess & Hård af Segerstad, 2019).¹¹

3.1.3. Araştırmacının Korunması

İAE 3.0, deneklerin ve katılımcıların yanı sıra araştırmacıların da korunması gerektiğine yönelik artan bir ihtiyaca dikkat çekmektedir. “Gamergate” benzeri gelişmeler, bilimsel çalışmaları ve/veya kamusal kimlikleri (ör. etnik kökeni, azınlık kimliği, cinsel kimliği, siyasi aktivizmi, vb.) güçlü ideolojik tepkilere maruz kalma ihtimali olan araştırmacıların görece yeni tarz risklerle karşı karşıya olduklarının habercisidir: ölüm tehditleri ve "doxing" (araştırmacıların şahsi bilgilerini paylaşarak nefret söylemi, tehdit vb. olumsuz tepkileri daha da alevlendirmek gibi) söz konusu risklerden bazılarıdır (ör. Massanari, 2016). Benzer şekilde, cihatçılar örneğinde olduğu gibi eylemleri şiddete meyilli çevrimiçi ve çevrimdışı politik aşırılık yanlıları üzerine yapılan araştırmalar, araştırmacıların kimlikleri bilindiği takdirde doğrudan tehdit ve misilleme riskiyle karşı karşıyadır. Aynı zamanda, örneğin, kafa kesme ve diğer aşırı şiddet biçimlerini içeren videoları incelemek ve sergilemek, araştırmacıların psikolojik sağlığı için birtakım riskler doğuracağından dolayı araştırma projesinin ya da sürecinin belli aşamalarında her zaman yasal olmasa da en azından sağaltıcı işlevi olan bazı etik önlemler almak gerekmektedir (VOX-Pol, 2018). Dolayısıyla, araştırmacı güvenliğini tesis etmeye yardımcı olacak her türlü kaynağı bir araya getirme isteği, İAE 3.0'ın temel bir bileşendir.¹²

¹¹ Bu aynı zamanda hem etik hem de yöntem ile ilgili bir sorundur: Herhangi bir alıntının doğrudan yayınlanması neden gereklidir? Alıntıyı yayınlama ihtiyacı tipik olarak, örneğin, Eleştirel Söylem Analizi gibi yöntemlerin kullanıldığı geniş çaplı analizler veya tartışmalar kapsamında belge bazlı bir eleştiri yapılacaksa hissedilmektedir. Farklı metodolojiler bağlamında ise böyle bir ihtiyaç ilk etapta söz konusu olmayabilir. Bu gibi durumlarda, alıntıların yorumlanması (Markham, 2012), görüntülerin düzenlenmesi (Tiidenberg, 2018; Warfield, Hoholuk, Vincent ve Camargo, 2019) veya katılımcıların fikirlerinden meydana gelmiş kompozit söylem örnekleri karşılaştırılması muhtemel riskleri azaltabilir. Jeremy Hunsinger aynı zamanda insanların kimliklerini gizlemek, silmek veya değiştirmek için rızanın kaçınılmaz olduğuna dikkat çekmektedir. Bazı ortamlarda bireyler, kendilerini korumayı taahhüt eden araştırmacıların kararlarına aykırı olsa bile, kendi ifadelerini ve kimliklerini gizli tutma hakkına sahiptirler. Bununla birlikte, hiçbir araştırmacı kişilerin korunması gerektiğini varsayamaz, onları korumak istiyorsa rızalarını almak zorundadır. Herhangi birini korumaya adına katılımcı kimliğini ya da ifade biçimini değiştirmenin, yanlış temsil etmenin veya silmenin etik bir davranış olduğu düşünülmemelidir, zira kişi rızası yoksa atılan hiçbir adım etik değildir (Kişisel iletişim, 2019). Rıza konusunun güncel çıkmazlarına dair daha fazla tartışma için bkz. Obar, 2015; Halavais, 2019; Nature, 2019. Böylesi bir konudan bahsedilmesine vesile olduğu için Jeremy Sohbinge'e teşekkür ederiz.

¹² Leonie Tanczer (UCL, PETRAS IoT Hub), konu hakkında kendini geliştirmek isteyenler için aşağıdaki kılavuzları önermektedir:

- <https://ssd.eff.org/en/playlist/academic-researcher>
- <https://tacticaltech.org/projects/security-in-a-box-key-project/>

Atılacak bir başka adım ise kurumların, çalışmalarını dolayısıyla çevrimiçi tehdit veya taciz ile muhatap olma ihtimali olan araştırmacıların korunmasına yönelik alınacak tedbirleri detaylandıran politikalar geliştirmeleri olacaktır.¹³ Aslına bakılırsa veri yoğun araştırma yöntemleri, veri güvenliği noktasında araştırmacı güvenliği meselesinin de ötesine geçen geniş bir sorunlar kümesini beraberinde getirirler. Bkz. Ek 7.1 Keith Douglas, “Operasyonel Güvenlik: Merkezi Önemdeki Konular”.

3.1.4. İlave Konu Başlıkları

Eş-başkanlar ve Etik Çalışma Grubu üyelerince yürütülen çalışmalara ek olarak her yıl düzenlenen İAB konferansları (2017, 2018) bünyesinde gerçekleştirilen iki turlu İAE panelleri, İAE 3.0’da dikkate alınması gereken yeni konu başlıklarının tespit edilmesine oldukça yardımcı olmaktadır. Diğerleri yanında şu iki örnekten bahsedilebilir:

- **Araştırma Sorularının Niteliği**

Bu başlık, yöntem ve etiğin bir araştırma projesinin neredeyse tüm aşamalarında nasıl iç içe geçmiş olduklarını kavramaya yönelik doğru soruları sormanın önemine dikkat çekmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, araştırma sorularının ihtiyaç duyulandan fazlasını, özellikle de hassas ve kişisel içerikli olanları, talep etmeyecek biçimde yapılandırılmış olmalarıdır (“veri minimizasyonu” ilkesi, Ess & Hård af Segerstad, 2019).

- **Güç ve İktidar Eşitsizlikleri**

Bu başlık, Büyük Veri araştırmalarının ve bireylerin ağ bağlantılı pratikleri, sosyal medya davranışları vb. üzerine yürütülen diğer tüm araştırmaların, sosyal medya ortamları veya daha geniş ölçekli platformların (Google, Microsoft, Apple vb.) yer aldığı bilgi yapıları ve altyapıları üzerinde ve bunlara bağımlı olarak gerçekleşmekte olduğu gerçeğinden kaynaklanan etik sorunları merkeze almaktadır.

• <https://www.accessnow.org>

Ayrıca bakınız: Lindsay Blackwell, Katherine Lo, Alice Marwick, <http://datasociety.net/output/best-practices-for-conducting-risky-research>

¹³ Konu ile alakalı olarak üniversite politikalarındaki eksikliğe dikkat çektikleri için, 2019 yılında Jaijri Hadson’ın başkanlık ettiği “The academy and gendered harassment: Individual, peer and institutional support and coping in harsh online environments” isimli atölye çalışmasından Fiona Martin ve arkadaşlarına müteşekkiz.

Büyük Veri teknikleri aracılığıyla sıra dışı araştırma imkanları sunan bu platformlar, tasarımları ve günlük işleyişlerine bağlı olarak kimi zaman araştırmacıların kontrolü dışında birtakım kısıtlamalar da dayatabilmektedir. Bu bakımdan, sosyal medya sitelerinden veri çekerken, denek mahremiyetini ve haysiyetini garanti altına alacak özel bir çaba sarf etmek gerekmektedir. Son dönemde Facebook'un API uygulamalarını kullanan araştırmaları ciddi manada kısıtlamış olması güncel gelişmelere güzel bir örnek teşkil eder (Bruns, 2018). Üzerinde düşünülmesi ve tartışılması gereken diğer konu ve sorunlara **3.2.9 Diğer Hususlar** başlığı altında değinilmiştir.

3.2. Etik Analiz için Genel bir Çerçeve Denemesi

Özellikle bu tür konularla ilgili son dönemdeki deneyimlerimize dayanarak, söz konusu etik meseleleri tam anlamıyla analiz etme ve karşılaşılan güçlükleri mümkün mertebe çözüme kavuşturma süreçlerinin bir parçası olması amacıyla hazırlanan aşağıdaki şemanın—kavramsal bir sınıflandırma ya da temel bileşenler listesi olarak da görülebilir—benzer nitelikli etik sorunlara uygulanabileceği önerisini getiriyoruz.

3.2.1. Benzer İçerikli Diğer Kılavuz Metinler

İAE 1.0 ve 2.0 kapsamında sunulan mevcut yol haritalarına ek olarak araştırmacıların diğer kılavuzları da dikkate almaları uygun olacaktır. NESH (Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etiği [Norveç] Ulusal Komitesi) (2019) tarafından yayınlanmış *İnternet Araştırmaları Etiği Rehberi* bunlardan birisidir. Oslo: NESH.

NESH Yönergelerinin şu özelliklerinden ötürü faydalı olduğu düşünülmektedir;

- (a) GDPR'İN (2018) açıkça sınırlarını çizdiği mahremiyetin korunmasına yönelik yeni şartları benimsemiştir.
- (b) Açık bir şekilde “internet ortamlarındaki özel ve kamusal ayrımında belirleyici rolü olan bireysel ve ilişkisel bakış açılarını tek bir potada eritme taraftarıdır” (2019, s. 6) – esasında bu da gizlilik ilkesini, bireyci yaklaşımların tercih ettiği (örneğin AB ve ABD özelinde) “kişisel olarak tanımlanabilir bilgi” benzeri statik kavram seti ile değil aksine bilginin bağlam göreliliğine vurgu yapan ve Nissenbaum'un *bağlamsal bütünlük* (2010) olarak adlandırdığı kavramlar ekseninde açıklamakla eşdeğerdir.
- (c) (Düşüncüsel) *karar alma* anlayışının önemine dikkat çekmektedir. Özellikle, kılavuzun temel işlevini NESH, “... araştırma etiği, etik ikilemlerin

çözümü ve başarılı araştırma uygulamalarının teşviki ile alakalı meselelerde *verilen kararların* sağlıklı ve karşılıklı etkileşime/düşünümselliğe izin verir nitelikte olmasına katkıda bulunmak” şeklinde tanımlamıştır (2019, s. 4, vurgu sonradan eklenmiştir, CME).

Ulusal ölçekli kılavuzlara bir başka örnek de Kanada Üç Konseyi Politik Bildirgesi: Öznesi İnsan olan Araştırmalar için Etik Davranış isimli kılavuzdur (2014) (<http://www.pre.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/initiatives/tcps2-eptc2/Default/>). Yine, ACM, IEEE, ICA vb. kuruluşlar yanında BM tarafından yayınlanmış etik kılavuzlar yer yer faydalı bilgiler içermektedirler. İlgili tüm kuruluşlar arasındaki iş birliğine bağlı olarak hazırlanma aşamasında olan yeni içerikli kılavuzlar ise şüphesiz çok daha faydalı olacaklardır.

Ayrıca İAE 2.0 içerisinde de vurgulanmış olduğu gibi, ABD Ulusal Bilim Vakfı ve İnsan Araştırmaları Koruma Ofisi gibi finans kuruluşları (özellikle: “45 CFR Alt Kısım A Bölüm 46: İnsan Deneklerin Korunması için Temel HHS Politikası”, <https://www.hhs.gov/ohrp/sites/default/files/revised-common-rule-reg-text-unofficial-2018-requirements.pdf>), rıza alma süreci gibi konuların ayrıntılı bir şekilde kavranması noktasında iyi birer kaynak işlevi görürler.¹⁴

ABD Ortak Etik Kurallar Çerçevesi’nde (OHRP 2018) yapılan son değişiklikler ekseriyetle İAE ile yakından ilişkilidir. İlk olarak, sözlü tarih, gazetecilik, biyografi, edebiyat eleştirisi ve yasal araştırmalar gibi bir dizi basın-yayın ve akademi ilintili faaliyet, araştırma kategorisi kapsamı dışına çıkartılmış; dolayısıyla da Ortak Etik Kurallar Çerçevesi bünyesinde onam/rıza gibi başlıklara yönelik alınan tedbirlerden ve Kurumsal İnceleme Kurullarının (IRB) nasıl oluşturulacağı ve işleyeceğini belirleyen yönetmeliklerden muaf tutulmuşlardır. Elbette bu durum şimdilik sadece ABD nezdinde geçerlidir ancak, ABD menşeli düzenleme ve uygulamaların geçmişten beri başkalarına esin kaynağı olma hali düşünüldüğünde, söz konusu gelişmelerin çok sayıda internet araştırmasına yönelik ciddi sonuçlar doğuracağı da aşıkardır.¹⁵

Burada endişe konusu olan şeylerden biri, “birçok üniversitenin mevcut şartları gevşetme noktasındaki isteksizlikleri ve gereksiz yere daha yüksek standartlara yönelmeleridir”. ABD’deki İnternet İnceleme Kurulları halen hiper-muhafazakâr tavırlarında ısrarcıdır” (Steve Jones, kişisel iletişim 2019). Benzer kaygılar Avustralya özelinde de dillendirilmektedir (Naomi Barnes, kişisel iletişim, 2019): Gerçekten de

¹⁴ Anne Henriksen’in işaret ettiği Zook ve ark. (2017) ile Data, Ethics & Society (<https://bdes.datasociety.net>) gibi çalışmalar burası için de oldukça yardımcıdır.

¹⁵ Bu düşünceleri için Steve Jones’e minnettarız.

etik inceleme kurullarının aşırı temkinli yaklaşımları hakkında uluslararası ölçekte bir hayıflanma söz konusudur. (Bu nokta, İAB tarafından hazırlanan İAE isimli kılavuzun daimî başvuru metni haline gelmesinin temel gerekçelerini de açıklar. Yani bir yandan etik inceleme kurullarına internet araştırmalarına has özellikler hakkında gerekli bilgi akışının sağlanmasında yardımcı olurken; öte yandan araştırmacıları, araştırma projelerine ait gerekli onayların alınması aşamasında ilgili kurullarla yürütülen pazarlıkları kolaylaştırma adına, başta kılavuzun kendisi olmak üzere doğru kaynaklara yönlendirmektedir. Umuyoruz ki, **6.0 Yardımcı Kaynaklar** kısmında bahsi geçen diğer metinlerle birlikte mevcut kılavuz, bu anlamda faydalı olmaya devam edecektir).

Son olarak, etik uygulamalar konusunda ülkeler bazında yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, araştırma etiğinin toplumsal ve kültürel temsilleri bakımından oldukça ilgi çekici bilgiler ortaya koyabilirler¹⁶ (örneğin, Domenget ve Wilhelm, 2018; ayrıca bkz. **3.2.4 Kültürel Boyut** başlıklı kısım).

3.2.2. Hukuksal Boyut

Bilindiği gibi yasalar, etik tartışmalara ve teknolojik gelişmelere ayak uydurmakta zorlanırlar: Yine de İAE kapsamına giren başta gizlilik olmak üzere belirli türden kurallar, genelde **ulusal** ve **uluslararası** yasal mevzuatlarla çerçevelenmişlerdir.

Hangi ulusal mevzuatın hangi araştırmacıyı ilgilendirdiğini sorgulamanın yanı sıra İAE 3.0 haliyle şu aşağıdakilerle de ilişki halindedir:

- **GDPR**'ın telif hakkı ve veritabanı türevleri ile ilgili soruları (bkz. örneğin Kotsios ve diğerleri, 2019).
(Not: İlk olarak 2018'de yürürlüğe giren GDPR üzerine yayınlanmış mevcut araştırma literatürünün İAE'ne olan katkısı yavaş yavaş görünür olmaktadır. Başlangıç mahiyetinde bir inceleme için, Avrupa Sosyal Bilimler Veri Arşivleri Konsorsiyumu tarafından hazırlanan "Data Management Expert Guide" başlıklı metne bakınız.¹⁷ İlgili metnin sonraki baskıları, daha kapsamlı bir incelemeyi mümkün kılan bazı yardımcı kaynaklar da içerecektir).

¹⁶ Fransa'daki GENIC, "Group on Ethics and the Digital in Information-Communication", isimli araştırma programı, iletişim ve medya çalışmalarına yönelik yardımcı bir kılavuzun henüz yayınlanmamış olduğu bir ortamda, İAB tarafından yayınlanan 1.0 ve 2.0'dan esinlenerek iletişim ve bilgi çalışmalarındaki son dönem araştırma etiği uygulamaları üzerine mevcut tartışmaları karşılaştırmalı bir şekilde zenginleştirmeyi hedeflemektedir.

¹⁷ <https://www.cessda.eu/Training/Training-Resources/Library/Data-Management-Expert-Guide>

- **Hüküm ve Şartlar**

Araştırma projelerine veri toplama ve/veya projelerin katılımcı özne ihtiyacını karşılama arayışı neticesinde çevrimiçi platform ve uygulamalarına giderek artan bağımlılık, araştırmacıların bu tür araştırma faaliyetlerinin hangi koşullar altında gerçekleştirilebileceğini dayatan hükümlerle daha fazla muhatap olacakları anlamına gelmektedir. Örneğin, Twitter'ın üçüncü parti geliştiricilere yönelik hizmet şartları, "kullanıcı denetimi ve gizliliği ilkesini gözetmek adına", "Twitter'ın silinmiş veya süresi dolmuş olarak etiketlediği her türlü içeriğin" ve açıktan gizliye çevrilmiş tüm içeriklerin silinmesini gerektirmektedir.¹⁸ Bu hüküm ve şartlar, Twitter tabanlı veri setlerinden faydalanan araştırmacıları platformdan herhangi bir tweet'in silinip silinmediğini sürekli olarak kontrol etmeye ve eğer silindiyse akabinde bunları kendi araştırma veri setlerinden uygun şekilde kaldırmaya zorlamaktadır (örneğin, bkz. Tromble ve Stockmann, 2017).

Her türlü araştırma faaliyetinin, çevrimiçi platform kullanımına dair belirlenen hüküm ve şartları ihlal etme ihtimali söz konusudur. Örneğin, Facebook ve LinkedIn, verilerin platformlarından otomatik olarak kazanmasını yasaklayarak araştırmacıların bu tür yollarla gerekli verileri toplama yönelik manevra kabiliyetlerini sınırlandırmışlardır (ör. Lomborg ve Bechmann, 2014). Bununla beraber bir araştırma projesinin herhangi bir platforma ait sahte kullanıcı hesapları açmama veya yasaklanmış içeriği geliştirmeme şeklinde uygulamaya koyduğu yasakları göz ardı etmesi gerekebilir. Platformların son dönemde gizlilik ve güvenliği artırma adına örneğin geçerli bir telefon numarası üzerinden kimlik doğrulama işlemi yapması, bahsedilen ihlali gerçekleştirmeyi güçleştirmektedir. Yine de bir web sitesince belirlenen hüküm ve şartların, toplumun bilgi düzeyinde artışa neden olacak çalışmaları yürüten araştırmacılar nezdinde hukuki bir yaptırıma sahip olup olmadığı halen ihtilafli bir konu başlığıdır. Amerika Birleşik Devletleri bağlamında hüküm ve şartlara uyulmadığı takdirde, Bilgisayar Sahtekarlığı ve Kötüye Kullanım Yasasını (CFAA) ihlal etme riski doğacak ve mahkemede aksi halde araştırmaların sekteye uğrayacağını savunan akademik araştırmacılar lehine ACLU tarafından yapılan savunma hükmünü yitirmiş olacaktır (örn. Zetter, 2016). Araştırmacıya silinen tweetler hakkında rapor göndererek Twitter üzerinde veri kazıma ve veri analizine imkân tanıyan bazı araçların mevcut olduğu unutulmamalıdır.

¹⁸ <https://dev.twitter.com/overview/terms/policy>

3.2.3. Ortamlar ve Platformlar

Hükümler ve Şartlar başlığından da anlaşılacağı gibi, çoğu mesele araştırmanın gerçekleştirildiği spesifik ortamlara bağlıdır ki bunun içerisine başta Facebook, Instagram, Diaspora, Pinterest, Snapchat gibi çevrimiçi platformların belirlediği Hizmet Şartlarının kullanıcıyı bağlayan hükümleri ile erişim ve kullanımları benzer şekilde Hizmet Şartlarıncı belirlenmiş Google, Microsoft gibi diğer başka platformlar da girmektedir.¹⁹

3.2.4. Kültürel Boyut

İAE 1.0'ın başlangıcından beri vurgulandığı üzere, internet türevli her türlü iletişimin neredeyse bütünüyle kültürel sınırları aşan bir tarafı söz konusudur ve bu durum da haliyle bir takım yerel kültürel normların, pratiklerin, inançların vb. unsurların yerel kullanım biçimleri ile yerel araştırma etiği pratiklerine etkisi bakımından düşünülmesini gerekli kılar. Ortaya çıkan zorluklar öncelikle etik konusuna atfedilen değer farklılıklarından, etikle ilgili ekoller ve gelenekler arasındaki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır (faydacılık, deontoloji, feminist etik, bakım etiği, erdem etiği vb. kavram çerçeveleri de buraya dahildir). Bunu, aktörleri *bağımsız* bireyler / failler olarak kabul eden yaklaşımlarla özneyi daha çok etkileşim ve ilişkisellik bağlamında betimleyen yaklaşımlar arasındaki temel farklılıklar takip etmektedir (Ess, 2014). Yine de daha önce gördüğümüz gibi, bu farklılıkların üstesinden bir takım ortak etik değerleri yorum ve uygulama farklılıklarıyla harmanlamaya yardımcı olan *etik çoğulculuk* anlayışı ile gelmek mümkündür.

Buna ek olarak, İAE üzerine farklı kültürel bağlamlarda giderek genişlemekte olan ve danışıldığı takdirde faydalı olması kuvvetle muhtemel bir literatür söz konusudur. Örneğin, Soraj Hongladarom Konfüçyüsçüler ile Budistlerin etik varsayımları ve temel başvuru çerçevelerini karşılaştırmıştır. Buna göre Konfüçyüsçüler - çoğu “Batılı” gibi - benliği hakikat olarak kabul ederken Budistler ise benliği “ego yanılması”, üstesinden gelinecek bir tür yanılma şeklinde betimlemektedirler. Bunun yanında, her ikisinin de ortaklaştığı temel bir etik ilke söz konusudur: “... bireyler çevrimiçi ortamlara dahil oldukları an saygı görmeyi ve koruma altına alınmayı hak ederler” (Hongladarom, 2017, s. 155). Bu bir nevi *çoğulcu* anlayışa örnek

¹⁹ Bakınız: Halavais, 2019; Puschmann, 2019; Bruns, 2019

Yukarıda da bahsedildiği gibi, Hizmet Şartlarının platformların arzu ettiği ölçüde yasal bir bağlayıcılıklarının bulunmadığına dair bazı işaretler söz konusudur. Öte yandan, sahte hesaplar açmak da başka etik sorunların habercisi olan bir aldatmaca şeklidir - örneğin, araştırmacılar öğrencilerinden böyle bir araştırma tasarımı kullanmalarını talep edebilirler mi?

teşkil eder çünkü birbirine tamamen zıt etik çerçeveler temel bir ilke etrafında ortaklaşabilmişlerdir.

Hongladarom benzer şekilde çoğulculuk yaklaşımının, Doğu ve Batı geleneklerinden kaynaklı daha derin yorum farklılıkları arasında da köprü görevi görebileceğini savunmaktadır. Bunu özellikle onam / rıza meselesi üzerinden Taylandlı annelerin blogları ile ilgili bir araştırmaya atıfla örneklendirmiştir. Tayland kültürü daha kolektiftir (Tam anlamıyla olmasa bile Konfüçyüs ve Budist geleneklerindeki gibi daha etkileşimsel ve ilişkisel bir benlik anlayışına sahiptir). Aslına bakılırsa Taylandlı araştırmacılar nezdinde ne Batı tarafından dayatılan *bireysel* rıza ne de gerekli hallerde ortaya çıkan *bireysel* anonimlik hakkı doğrudan karşılık bulan kavram setleridir. Ancak Hongladarom'a göre, bu etik gerekliliklerin Tayland'a özgü yorumları değişik şekillerde olsa da önemsenmekte ve bir şekilde uygulamaya konmaktadır.

Hongladarom, çoğulcu bir bakış açısından bakılırsa bazı yerel yorum ve uygulama farklılıklarına müsaade eden ancak yine de bir takım ortak etik ilkelerden müteşekkil küresel bir İAE'nin ortaya çıkmakta olduğunu söylemektedir. Bu durum İAB tarafından 2002'den beri sürekli dikkat çekilen çoğulculuk yaklaşımının her daim gündemde tutulmasını gerekli kılmaktadır. Buna göre verili bir ulusal ya da kültürel İAE "... yerel kaynaklar aracılığıyla şekillenmektedir ve [etikle ilişkili] sözcük dağarcığı da araştırmacının çalışmalarını yürüttüğü kültüre ait geleneklerin ve entelektüel eğilimlerin izini taşır" (Hongladarom, 2017, s. 161).

"Kültür" üzerine ek tartışmalar ve kaynaklar:

- Topluluk araştırmalarında katılımcı model kullanımının barındırdığı akademik ve etik sorunları, Güney Afrika'dan bir vaka çalışması üzerinden tartışan bir makale için Denison & Stillman (2012) (Makale, veri yönetimi, veri sahipliği ve erişim hakları ile ilgili bölümlerden oluşmaktadır).
- Asya özelinde Dijital Etnoğrafi çalışmaları için bakınız Mukherjee (2017).
- Avrupa özelinde özellikle Fransa için (Domenget ve Wilhelm, 2018), Almanya için (Heise ve Schmidt, 2014; Pentzold, 2015) ve İskandinavya için (Ess & Hard by Segerstad, 2019)
- Kanada'da yürütülen İnternet Araştırmaları Etiği çalışmaları için (Seko ve Lewis, 2017).
- İnternet Araştırmaları Etiğinin, Danimarka ve Güney Kore bağlamında kültürler arası sosyal medya büyük veri vaka çalışması kapsamında konu edilmesine bir örnek için (Bechmann ve Kim, 2020).

- Andrew Whelan (2018), 10 Avustralya üniversitesinden elde ettiği etik formların bir eleştirisini yapmıştır. Buna göre işe öncelikle “sosyal medya araştırmacılarının etik ön izlemeye getirdikleri standart eleştirileri” dillendirerek başlamıştır: “araştırmacı topluluğunun araştırma etiği meselesini enine boyuna konuşma olanağı "kutucuk işaretleme" şeklinde tezahür eden idari uygulamalarla sekteye uğratılmaktadır”, Whelan’ın daha geniş manada ilgisini çeken şey ise “söz konusu formların başvuru sahibinden muhtemel araştırma katılımcısı olarak talep ettiği duruşa ait etik sorunlar ve araştırma projesini bir nevi veri çekme süreci olarak formüle etmenin neticeleri”dir (1).
- Eileen Honan (2014), katılımcılara onam formları aracılığıyla gizlilik vaat eden Batılı yaklaşım tarzının Papua Yeni Gine’de (s. 8 f.)²⁰ etik dışı adedilebileceğini söylemektedir. Aynı zamanda Bassett ve O’Rierdan (2002), Batı Dünyası bağlamında görece erken bir tarihte, gizliliğin korunması ihtiyacına yönelik temel ön kabullerin bazen başka etik unsurlarla çelişebileceğine dikkat çekmişlerdir. Örneğin LGBQ katılımcılar, kimlikleri iyi niyetli bir yaklaşımla anonimleştirildiğinde dahi bunun toplumsal marjinalleştirilmeyi ve susturulmayı körükleyeceği gerekçesiyle eleştiride bulunmuşlardır. Bu konuda daha fazla bilgi için, bkz. İAE 1.0, dipnot 12, s. 31.

Sonuç olarak, kullanım kültürü değişkenlik gösteren farklı platformlar çok çeşitli etik sorunlara gebe olabilmektedir. Bireysel gizlilik algısına, toplumsal normların ve hükümetin rolüne bağlı olarak kullanıcılar da platform uygulamalarının hayatlarına müdahil olma derecelerini farklı şekillerde yorumlamaktadırlar (ör. Hudson ve Bruckman, 2004; Beninger ve diğerleri, 2014; Patterson, 2018).

3.2.5. Katılımcı Özneler

Araştırmacılar kadar katılımcı öznelerin de herhangi bir zarar görmemesi temel etik gereksinimlerden birisidir. Fakat burada sorulması gereken bir soru bulunmaktadır: bu özneler tam olarak kimdir? Böylesi bir soru en nihayetinde klasik bir etik ilkeyi akla getirir: özne hassasiyeti ne kadar fazlaysa, onları gerçekleşmesi muhtemel zararlarından koruma sorumluluğumuz ve yükümlülüğümüz de o denli fazladır (IRE 1.0, s. 5; Tiildenberg, 2019). Üzerinde düşünülmesi gereken bazı başka detaylarsa şunlardır:

²⁰ Bu noktaya değindiği ve ilgili referansı sağladığı için Naomi Barnes'a teşekkürler.

- Gerçekleşecek muhtemel zararlar ve gerçek zararlar (Harmon, 2010; Sterling, 2011; Markham, 2018).
- Reşit olmayanlar (örneğin Robards, 2013; Hudson vd., 2004).
- Siyaseten hassas içerikli araştırmalar (Kaufmann, 2019; Reilly ve Trevisan, 2016).
- Kadınlar (Luka, Millette ve Wallace, 2017).
- Özel Gruplar (ör. Engelli bireyler, Trevisan ve Reilly, 2014; Hard by Segerstad, Kasperowski, Kullenberg ve Howes, 2017).
- Keder ve / veya travma gibi özel duygu durumları ve hastalıklar; yine örneğin intiharın önlenmesi (Eskisabel-Azpiazu, Cerezo-Menedez ve Gayo-Avello, 2017); Keder Çarpması (Klastrup, 2017); Dijital Ölüm (Gotved, 2014; Lagervist, 2013)

Ayrıca azınlık gruplarına, LGBT bireylere ve / veya topluluklara da hassasiyet gösterilmesi noktasında başka öneriler de mevcuttur.

Bu noktada, kendine keserek zarar vermeden bahseden blog yazarlarını konu edinen (Stern, 2004) veya başlı başına intihar konusuna eğilen araştırmacı örneklerinde (Seko, 2006; bkz. Tartışma, McKee & Porter, 2008, s. 15 f., S. 72 ff., S. 88-90, s. 95-96) olduğu gibi deneklerin kendi esenliklerini tehdit eden bir takım davranışlarda buldukları bilgisine sahip araştırmacılar açısından ortaya çıkması muhtemel bir takım sorunlar söz konusu olmaktadır. Araştırmacıların uzun bir süredir yüzleşmek zorunda oldukları benzer bir sorun ise suç işleme potansiyeline işaret eden bilgilerin ifşa edilmesi ihtimalidir. En geniş anlamda, araştırmacıların bu tür bilgileri ilgili makamlarla paylaşmasına yönelik bir takım mesleki ve/veya yasal yükümlülükler mevcuttur: ancak yine de bu durum, yerel ve ulusal mevzuata, belirli mesleki etik kodlara ve / veya verili bir araştırma ortamına özgü politikalara bağlı olarak büyük ölçüde değişkenlik göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında, araştırmacıların muhtemel tehdit içeren bilgileri ilgili platformlara bildirmek için—eğer varsa ve hangi koşullarda—ne gibi yükümlülükleri bulunmaktadır?²¹

Ayrıca, sohbet robotları ya da sosyal etkileşimli robotlarda yapay zeka (AI) kullanımındaki artışa ve yeni gelişmekte olan Şeylerin İnterneti'ne eklenilen sayısız “akıllı” cihaz gelişimine bağlı olarak, yeni sorun kümelerinin ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Gün be gün otonomlaşmakta olan robotların ve yapay zeka ile donatılmış teknolojilerin ahlaki konularına ve potansiyel haklarına yönelik giderek genişleyen bir literatür söz konusudur (görece erken bir döneme ait ve artık

²¹ William Wolff'a bu konuya dikkat çektiği için müteşekkirimiz.

klasikleşmiş bir kaynak için, bkz. Coeckelbergh, 2010). Sanal faillere (görünür) zarar verileceğine inanılan durumlar karşısında (örneğin, kötü şöhrete sahip Milgram deneylerinin benzerini gerçekleştirme çabalarına karşı [Slater ve ark., 2006]) insanoğlunun verdiği tepkilere bakılırsa birçok insan bu tarz eylemlerin etik açıdan sorunlu olduğunu düşünmektedir [Bu durum, basitçe Tamagotchi ile başlayarak, robotik cihazlara duygu atfeden ve dolayısıyla onların bakımına yönelik yükümlülüklerden bahseden kişiler göz önüne alındığında, çok da şaşırtıcı olmasa gerek (Turkle, 2011)]. Bu araçlar sözde-denekler (örn. vekil bakıcılar (ör. Kaiko, Shuichi ve Shinichi, 2016) ve/veya eş-araştırmacılar ve/veya katılımcı öznelere şeklinde araştırmalara dahil edildikçe bu faillerin ahlaki konumları (eğer varsa tabi ve öyleyse tam olarak nedir?) yanında bunlara ilişkin etik çıkarımlar ve yükümlülükler de gittikçe önemli konu başlıkları haline gelecektir.²² Bu anlamda, halen gelişimini sürdüren İnsan-Makine İletişim alanının, robotik, medya ve iletişim, bilgisayar bilimi, psikoloji, uygulamalı etik vb disiplinlerin yer aldığı çok sayıda bilim dalından gelen bilgilerin de yardımıyla çok değerli öngörülerde bulunacağı düşünülmektedir (Jones, 2014; Guzman, 2018; Ess, 2018).

3.2.6. Kavramsal Konular: Etik Çerçeveler ve Kavramlar

İAE 1.0 ve 2.0 gibi, İAE 3.0 da bünyesindeki birçok etik meseleyi inceleme ve uygun şekilde çözümleme yolunda çok çeşitli etik çerçevelerden ve kavramlardan istifade etmektedir. Bunlar arasında başta *faydacılık* ve *deontoloji* olmak üzere yine son dönemde oldukça revaçta olan *erdem etiği*, *feminist etik* ve (*feminist*) *bakım etiği* gibi yaklaşımlar sayılabilir.²³ Bu oldukça geniş kapsamlı kavramsal çerçeveler, sık sık internet araştırmalarına uyarlanmaktadır: Dolayısıyla Yardımcı Kaynaklarımız arasında **6.3 aline shakti franzke'nin Feminist Araştırma Etiği** (açıkça feminist etik ve bakım etiği ele alınmaktadır) ve **6.4 Annette Markham'ın, Etik Değerlendirme için bir "İmpakt/ Etki Modeli"** (esasen faydacı bir yaklaşım benimsemektedir) yer almaktadır.

Genelde bu kavramsal çerçeveler, özerklik ve özgürlük (özellikle deontolojik etik anlayışı bağlamında) gibi temel etik ilke ve prensipler yanında rıza ve gizlilik gibi İAE'nin merkezi konuları arasında yer alan başlıklara da eğilmektedir. İAB üyeleri ayrıca, her ne kadar pratikte uygulanabilirlik ihtimali düşük olsa da sağlıklı bir araştırma pratiği ve araştırma etiği için vazgeçilmez önemdeki *hesap verebilirlik*, *gü-*

²² Sarah Quinton'a bu konuya dikkat çektiği için müteşekkirimiz.

²³ Öncesinde bahsi geçmiş olan bu kavramsal çerçeveler, İAE içindeki örnek uygulamalar ve başvuru kaynak tavsiyesi için, 3.3.1 Etik Üzerine Başvuru Çerçeveleri başlıklı kısma bakılabilir.

ven ve *şeffaflık* gibi belli başlı etik konuları da gündeme getirmişlerdir. Benzer şekilde, İAB bünyesindeki araştırmacılar, kişinin kendisine, kurumuna ve toplumun geniş kesimlerine karşı bir *sorumluluk* ilkesine sahip olduğunun altını çizmektedirler ki buna çalışmanın muhatabı olan topluluğa yönelik olası kazanımlar meselesi de girmektedir. Araştırmacıların sorumluluk ilkesini nasıl kavrayıp uygulayacakları ise temel olarak benlikle ilgili temel sayıtlara (bireysel mi ilişkisel mi) ve araştırmacıların benimsemiş olduğu kavramsal etik çerçevelere bağlı olacaktır: daha önce de belirtildiği gibi örneğin, katılımcı-gözlem metodolojisini odağa alan feminist etik ve bakım etiği, tipik olarak muhatapların gizliliğini, mahremiyetini, ve daha fazlasını güvence altına almak adına daha büyük bir etik sorumluluk üstlenecektir (Hall, Frederick & Johns, 2003).

İAE'nin sayısız etik bileşeni, özellikle pratikteki uygulanabilirlikleri nispetinde değerlendirilmiştir. Bunlar arasında şu başlıklar anılabilir: *anonimlik* (Robson, 2017); *gizlilik* (ister toplumsal gizlilik, yatay gizlilik ve / veya grup gizliliği olsun: Matzner & Ochs, 2017); *adalet* (Hoffmann ve Jonas, 2017); *doğruluk* (Puschmann, 2017); ve *önyargı* (Tromble ve Stockmann, 2017).

3.2.7. Veri Toplama, Veri Analizi, Veri Saklama ve Veri Aktarımı ile ilgili Varsayımlar, Sorular, Sorunlar ve Usuller²⁴

İnternet Araştırmaları Etiği 2.0 kapsamında yer verilen sorulardan bazıları şunlardır:

- Veriler nasıl yönetilmekte, saklanmakta ve temsil edilmektedir?
- Potansiyel olarak hassas verileri muhafaza etmek ve yönetmek için hangi yöntem kullanılmaktadır?
- Verilerin toplanması ve saklanması ya da raporlanması sürecinde ne gibi beklenmedik ihlaller söz konusu olabilmektedir? (Örneğin, kurum içi araştırma sunumu esnasında izleyicilerden biri kayıt altına aldığı hassas içeriğe sahip bir materyali ifşa ederse ne gibi zararlardan söz edilebilir?)
- Herhangi bir araştırmacı, araştırma verilerini ileride başka araştırmacılar tarafından kullanılsın diye veri deposunda saklamak zorunda kalırsa (veya böyle bir isteği varsa), hangi olası risklerin gerçekleşme ihmali söz konusudur? Veri anonimliği nasıl garanti edilebilir ya da verilerin şahıslarla olan bağlantısının kesilmesine yönelik hangi adımlar atılmalıdır?

²⁴ Otomatik veri çekme ile ilgili etik araştırma uygulamalarına dair detaylı inceleme için bakınız örn., Alim (2014).

- Verileri kişisel olarak tanımlanabilir bilgiden soyutlamanın olası etik sonuçları nelerdir?
- Seçilen bilgilerin bir veri setinden silinmesi, temsil etmesi amaçlanana artık temsil edilemez hale getirir mi?
- Gelecekte ortaya çıkacak teknolojiler (otomatik metin analizi veya yüz tanıma yazılımı gibi), depolarda muhafaza edilen veri setlerinden kişisel olarak tanımlanabilir bilgilerin çıkarılmasını imkânsız hale getirirse, bireyler için ne tür olası riskler söz konusu olur? Araştırmacının kendisi bu risklere karşı çözüm önerisi sunabilir mi? Evetse, nasıl? Bu durum, sonraki araştırmacıları ve veri yönetimini nasıl etkileyecektir? (IRE 2.0, s.9)

Bu gibi sorular esasen, mevcut en iyi uygulama ve tekniklerin dahi verileri yalnızca “gizleyebildiği”, yani verileri kusursuzca anonimleştiremeyeceği gerçeğini vurgular. Dolayısıyla, veri güvenliği meselesinin her daim önemli olduğu söylenebilir. İnternet Araştırmaları Etiği 3.0 da bu sorgulama hattının sürdürülmesini oldukça önemsemektedir.

Tanımlama ile ilgili sorular, veri nedir/ neyi temsil eder:

Hacklenen / çalınan Veriler (Poor, 2017): Gizlilik tedbirleri vb. nedeniyle etik ve / veya yasal olarak yasaklı olmakla birlikte, yanlışlıkla yapılan bir ihlal ve / veya kasten çalınma (örneğin, Ashley Madison) sonucu ifşa edilen verilerin kullanımını hangi hallerde meşrudur? (Örneğin, meseleye deontolojik bir bakış açısından bakanlar için, ilgili kişilere zarar verme tehlikesi nedeniyle bu tür veriler hiçbir şekilde kullanılmamalıdır. Ancak, faydacı bir bakış açısına sahip olanlar ise aksi takdirde kullanılması imkânsız olan verilerin kullanımını kâr zarar hesabı üzerinden değerlendirebilirler)²⁵

Veri araştırmasının doğruluğuna dair sorunlar - ticari bir sağlayıcıdan tedarik edilen verilere ne ölçüde güvenebiliriz? Veri toplama ve analiz için kullanılan algoritmalarındaki yerleşik önyargı/tarafılık vb. olasılığı nedir? Sosyal medya kullanıcılarına ait büyük veri setlerinin toplumun genelini temsil kabiliyetlerine yönelik sorunların farkında olma ihtiyacı gibi.

Veri setleri/türleri arasındaki farklar (birleştirilmiş veri setleri, türetilmiş veri setleri, satın alınan veri setleri için bkz. Kitchin ve McArdle, 2016; **6.2 Elisabetta Locatelli, Akademi / Endüstri Ortaklığı ve Birleşik Veriler: Etik Düşünceler**)

²⁵ Böylesi bir ayrıntıyı dile getirdiği için Mark Johns'a teşekkürlerimizi sunarız.

İndirilen veriler (Barbosa ve Milan, 2019): (Meta) verilerin türü ve miktarı birlikte düşünüldüğünde kimliğin ifşa olma olasılığı var mıdır? Eğer varsa, katılımcı öz-neleri yansıtma noktasında ne gibi önlemler alınmaktadır? **Meta Veri Kaynaklı Sorunlar** (Humphreys, 2017)

Veri toplama, yönetme, depolama ve imha etme ile ilgili sorunlar ve usuller:

Veri minimizasyonu: Verilerin araştırmanın amacı bağlamında yeterli geldiği bir an var mıdır? Örneğin, GDPR'ın (2018) veri minimizasyonu ilkesi, bir nebze kadar büyük veri ile amaçlanan şeyle, bir diğer ifadeyle tümevarım yöntemi üzerinden öğrenme hedefi güderek verileri, araştırmanın genel merakını giderecek ya da araştırma sorularını cevaplandıracak tüm yanıtlar için sorgulama gereksinimiyle çelişmektedir. Aslında bu, hipotezlerin araştırmayı yönlendirdiği "olağan" nicel yaklaşımlardan tamamen farklı bir yaklaşıma tekabül etmektedir. Büyük veri yöntemlerinden maksimum faydalanmak isteyen araştırmacı, verileri, veri göstergelerini veya hacimli ID setlerini veyahut da veriye konu olan öznelere yeri geldikçe sorgulama isteği ile veri minimizasyonu talebini yerine getirme isteği arasında ikilemde kalmaktadır (ayrıca bakınız: Ess & Hård af Segerstad, 2019; Bechmann & Kim, 2020).

Veri depolama (AB) unutulma hakkı karşı karşıya (Tromble & Stockmann içinde Zimmer & Kinder-Kurlanda, 2017; Geiger ve diğerleri, 2018)

Veri silme - örneğin, araştırma projesinin hangi noktasında ve ne şekilde olacak?

Veritabanları, depolama, arşivleme: Web ve internet arşivlemesinin uzun geçmişi, bir çok sorunun İAE 3.0'ın ilgi odağı haline gelmesine neden olmuştur: Hangi veriler konuyla alakalı, hangileri alakasız olarak saklanmaktadır? Veri depolama biçimleri geçerliklerini yitirdikleri zaman arşivlerin akıbeti ne olacaktır? Veritabanlarının taranabilirliği neye göre şekillenmekte ya da hangi unsurlar gerekli değişiklikleri zorlamaktadır? Okunabilirlik özelliğini ileriki yıllarda muhafaza etmek gayesiyle hangi kod çözücü bilgi/formül verilerle birlikte saklanır (veya saklanmalıdır)? (Kinder-Kurlanda, Jessica Odgeden, 2017; Agostinho, 2016; Thylstrup, 2019; Markham ve Pereira, yayın aşamasında)

Veri paylaşımı: Yasal olarak bir mahsuru yoksa bile, büyük veri setlerini paylaşma açmanın olası sonuçları nelerdir? Bu kapsamdaki verilerin yeterince anonimleştirildiğinden nasıl emin olunur (özellikle, anonim olduğu belirtilmekle birlikte profil sahiplerinin kimliklerinin kolayca ifşa olduğu OKCupid verilerinin yayınlanması örneğini düşünürsek)? (bkz. Zimmer, 2016; Markham, 2016 ve diğer yorumlar için de Zimmer & Kinder-Kurlanda, içinde Weller ve Kinder-Kurlanda,

2017). Bununla birlikte, sosyal medya büyük veri analizi, araştırma topluluğu ile bir ölçüde veri paylaşımına ve / veya araştırmacıların API'lar aracılığıyla veri toplamasına izin veren platformlar üzerinden yürütülmektedir. Bu durum, veri paylaşımı konusunu ve şeffaflık ile mahremiyet arasındaki denge meselesini, örneğin Avrupa'da en büyük politik önceliklerden biri haline getirmiş durumdadır (Moller ve Bechmann, 2019). Mevcut veri alışverişi sorunlarının çözümünde izlenen güncel strateji, hem erişim sağlayanlar düzeyinde (veri hibeleri) hem de ne kadar veri göstergesine erişim izni verildiği ile ilgili gizlilik koşullarını her iki durumda da yerine getirmek üzerinden yürümektedir (Dwork, 2006). Her hâlükârda iki çözüm yolu da nihayetinde sağlıklı bir araştırma topluluğundan bahsetmeyi olanaksızlaştıran bilimsel özgürlük ve ayrımcılık—güçlü ülkeleri zayıf ülkelere, önde gelen araştırmacı ve üniversiteleri de diğerlerine karşı kayıran—noktalarında ciddi etik sorunlar barındırmaktadır. Dolayısıyla, internet araştırma topluluklarına yönelik yüksek öncelikli meselelerden birisi de güvenli alan yaklaşımları üzerinde çeşitli çalışmalar yürütmektir. (Moller ve Bechmann, 2019; Bruns, 2019)

Dikkat edilmesi gereken diğer hususlar ise şunlardır: Kullanmayı düşündüğümüz verileri toplamanızdaki evrensel amaç nedir? Orijinal bağlamın ulaştığımız sonuçları bir şekilde etkilemesi / bunlara müdahalede bulunması olası mıdır? Depo veri setleri kullanılarak yapılan sonraki araştırmalarda orijinal bağlamın hangi yönleriyle dikkate alınabileceğine veya dikkate alınması gerektiğine inanıyorsunuz? (bkz. 7.1 Keith Douglas, **Operasyonel Güvenlik: Merkezi Konular**)

3.2.8. Algoritmalar ve Öğrenme Modelleri

Sonuçlarımızı tekrarlamak ve veriye konu denekleri temsil etmek için başvurmuş olduğumuz modellerin ve akabinde elde ettiğimiz sonuçların yeterince kayıt altına alındığından nasıl emin olabiliriz? Büyük veri ve takip eden öğrenme yöntemleri konusu ile alakalı iki temel sorun mevcuttur. İlk olarak, veri konusu katılımcı öznelerin yeterince temsil edildiğinden nasıl emin olabiliriz? Burada, gizlilik meselesi elbette olası sorunlar arasında yer alır, ancak veri için seçilen katılımcı özneleri örneğin cinsiyete göre nasıl sınıflandırmaktayız? Ya da: veri temizliğini nasıl beceririz ve birinin pahasına öbürünü dışarıda bırakarak elde etmiş olduğumuz bazı verileri diğerlerine nazaran hangi şekillerde ön plana almış oluruz? (Bechmann & Bowker, 2019). İkinci olarak, araştırma topluluğunun yapılan çalışma hak-

kında haberdar olup olmadıklarından nasıl emin olabiliriz? Bu sorun, araştırma sonuçlarının yaygınlaştırılma amacıyla dolaşıma sokulduğu anlarda ortaya çıkan bilgi kirliliği nedeniyle özellikle önemlidir.

Öğrenme modelleri genel olarak denetimli ve denetimsiz modeller şeklinde ayrılırlar. Denetimli (yarı-denetimli) modeller, araştırmacıların belirli sınıflandırıcılar veya etiketler aracılığıyla söz konusu modelleri besleyerek modellerin gelişebilmesine imkân sağladıkları modellerdir: her ne kadar sınıflandırmanın bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik iddiaları barındırsalar da denetimsiz modellerin ise aksine veriler içerisinde tümevarım yöntemiyle bir takım setlerin keşfedilmesi şeklinde çalıştıkları bilinmektedir (daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Bechmann ve Bowker, 2019). Herhangi bir trend, genel bir eğilim veya genel bir şema keşfetme niyetiyle gerçekleştirilen veri temizleme / işleme, sınıflandırma, deneme / yeniden deneme işlemlerinin çok katmanlı yapısı, yayın çıktularına yönelik belge işlemciliğinin gerçek araştırma sürecinin gerisinde kalmaması gereken bir takım yeni standartların uygulanmasını gerektirmektedir. Bu, yalnızca söz konusu araştırma ekibinin kullanımını için örneğin Social Science One (ya da Facebook) üzerinden elde edilen diğer kişisel veya hassas veriler için de geçerli bir durumdur.

İnternet araştırması mahiyetindeki bazı araştırma türleri, algoritmaların gizlilik açısından hassasiyet gerektiren ayarlara (örn. veri ifşası), sistemik ayrımcılığın gerçekleşebileceği muhtemel ortamlara (ör. reklam arayüzü) veya kamu nezdinde hassas içerikli konulara (ör. seçim kampanyaları) ne şekilde yanıt verdiğini gösteren kapalı algoritmaları kavramak için tersine mühendislik yöntemi kullanılmaktadır; Bu durumlarda, veriler sadece kısmen mevcuttur ve fazlası için veri kazıma bir sorun teşkil edebilir (Karpf, 2012; Sandvig, Hamilton, Karahalios ve Langbort, 2016). Ayrıca, her ne kadar son dönemde özellikle Avrupa ülkeleri algoritmanın işleyişine yönelik zorunlu içerik tanımı yapmış olsa da algoritmalar genel itibarıyla fikri mülkiyet hakları ile koruma altındadırlar. Dolayısıyla, bir tarafta toplumsal sorunları ifşa etme diğer tarafta olası davalara ya da platformlarca gerçekleştirilen kimlik ile ilgili “saldırlara” karşı tedbirli olma isteğindeki araştırmacılar kendilerini etik açıdan bir çıkmaz içerisinde bulabilirler. Bu durum, araştırmacıların, örneğin internet endüstrisinin başat oyuncularıyla farklı işbirliği usullerini deneyimledikleri (endüstri üzerinde baskı da kurabildikleri) uluslararası örgütler etrafında birlik olmalarını elzem hale getirmektedir.

3.2.9. Diğer Hususlar

Kesin olan bir şey var ki, etik sorunlara, zorluklara ve kaynaklara ait liste uzayıp gidecektir. Örneğin, araştırmacıların sıklıkla yüzleşmesi gereken bir takım *kurumsal*

ve ticari etik sorunlar kategorisi söz konusudur. Bir nevi, araştırmacılar (kurumları ve / veya belirli finans kuruluşlarının desteklenenler) ile müdahil üçüncü taraflar (veri sağlayan katılımcılar ve / veya satın alınan veri içeriğine erişime yönelik kısıtlamalar koyan ticari nitelikli veri tedarikçileri) arasında büyük sorunlara gebe çatışma alanları mevcuttur. Bu konu ile alakalı sorulacak sorular, örneğin iki veya daha fazla kurum arasında iş birliğini öngören projelerde *veri sahipliği* konusunda yaşanabilecek sorunlarla ilgili endişelerin varlığına işaret etmektedir: birden fazla kuruma ait araştırmacılarından oluşan herhangi bir ekibin veri toplaması gerektiği durumlarda– gelecekte tekrar kullanılması planlanan veriler (güvenli bir şekilde) nerede saklanacak ve veri sahipliğini kimler üstlenebilecektir? Kamu ve / veya ulusal araştırma komiteleri Açık Erişim ve veri paylaşımı lehine baskıyı arttırdıkça benzer mahiyette ilave sorun ve kaygılarla yüzleşmek de kaçınılmaz olmaktadır.

Araştırmaya maddi destek sağlama ve finans kaynaklı sorunlara daha önce çeşitli kereler değinilmiştir. Örneğin, hem çevrimiçi veri toplama (yani tamamlama için anket dağıtma) hem de veri işleme (yani, Amazon Mechanical Turk kullanıcılarının araştırmaya ait ham verilerinin işlenmesine yardımcı olmaları) için Amazon Mechanical Turk gibi kitle kaynak platformlarının yaygın kullanımı bu tür kitle kaynak ortamlarında çalışan işçilere geçimlerini sağlayacak ücret ödenip ödenmediğine yönelik kaygıların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Zimmer ve Kinder-Kurlanda, Pittman & Sheehan, 2017, s. 213 ff.). Ayrıca, Amazon Mechanical Turk ve benzeri kitle kaynak kullanımını olanaklı kılan ticari girişimler birim başına ödeme yaptıkları ve böylece saat başı etiketleme sayısını mümkün olduğunca fazlaştırmak adına teşvikleri devreye soktukları için, hem etiketlemenin niteliğine yönelik hem de katılımcı temsili, numune seçim süreci, verilen teşviklerin araştırma bulgularına etkileri ve araştırmacıların bunları nasıl haklılaştırdıkları ile ilgili detayları belgelendirmenin hangi ölçüde gerekli olduğuyla alakalı etik sorunlar bulunmaktadır.

Sonucu fakat bir o kadar da önemli olan bir başka konu da görsel imajların üretim, paylaşım ve dolayısıyla araştırılması sürecine dair sorunları ele alan bir etik anlayış geliştirmemiz gerektiğidir. Bu kısmen görsel imajların, şahsi ve dramatik yanı olan imajları yaratanlar ile birlikte izleyenler üzerinde görselden etkilenme ve görselle özdeşlik kurma hissi uyandırabilmesinden kaynaklanır (ör. Siyasi protesto, polis şiddeti, terörist saldırılar, savaş olayları, vb.). Kabaca, etki büyükse gizlilik beklentisine, olası zararların önlenmesine daha fazla özen gösterilmeli ve üzerinde düşünölmelidir. Ayrıca, çeşitli disiplinlerden gelen araştırmacılar arasında araştırmalarını desteklemek ve görsel olarak zenginleştirmek amacıyla sosyal medya profil resimleri, aile içi istismar, ırkçılık ya da diğer şiddet formları gibi hassas içerikli konularla alakalı görsel verileri kullanma örnekleri giderek artmaktadır. Pro-

fesyonelliği sınırlı bir kitleye hitap ettiğini düşünen araştırmacılar yayın aşamasında gerekli olan etik kuralların uygulanmayabileceğini varsayabilirler. Ancak, sosyal medya paylaşımına açma maksadıyla bu tür sunumları fotoğraflamak veya canlı yayınlamak giderek yaygınlaşmakta, konferans salonları, bu gibi materyallerin kamuyla paylaşıldığı yerlere benzemekte ve böylece de gerçekleşmesi muhtemel zararların sayısında artış olmaktadır.

Bu tür sorunların daha da yaygınlaşacağı muhakkaktır; ancak bildiğimiz kadarıyla konu ile ilgili kaynak gösterilebilecek oldukça az sayıda alan çalışması veya başarılı uygulama örneği mevcuttur. Benzer yorumlar, örneğin, etik çatışmaları ve etik ikilemleri müzakere süreçleri yoluyla en iyi şekilde nasıl çözebileceğimiz konusu ile ilgili olarak da geçerlidir. Bu nedenle, bu ve zaman içinde ortaya çıkacak diğer sorunlar, İAE 3.1, 3.2 vb. kapsamında daha fazla gündeme getirilmeli ve üzerinde düşünülüp tartışılmalıdır.

4. Sonuç Yerine

İnternet Araştırmaları Etiği (İAE) 3.0, internet araştırmalarını şekillendiren teknolojik, yasal ve etik bağlamlarda meydana gelen süregelen değişiklikler ve gelişmeler neticesinde ortaya çıkmıştır. İAE 1.0 ve 2.0, araştırmalarını internet ortamında yürütenlere zaman içinde ortaya çıkan etik sorunlar hakkında yardımcı bilgiler sunarken, İAE 3.0'ın başlıca odak noktasını daha çok araştırmanın farklı aşamalarında ortaya çıkan etik sorunlar ve veri-yoğun araştırma protokolleri kapsamında giderek önemi artan onam / rıza kaynaklı sorunlar oluşturmaktadır. Selefleri gibi, İAE 3.0 da etik konusunu ilgilendiren soruların tespit edilebildiği ve internet araştırmaları alanında süregelen sosyo-teknik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni sorunların nasıl analiz edilmesi ve ele alınması gerektiğine yönelik ek önerilerin sunulduğu genel bir etik analiz şeması sunmayı amaçlamaktadır.

Zimmer ve Kinder-Kurlanda'nın da (2017) belirtmiş olduğu gibi, “etik farkındalığa sahip araştırma uygulamaları, çoğu zaman yolunda gitmeyen bir şeylerin var olduğu veya eninde sonunda daha makul ideallerle yola devam etmemiz gerektiğini kabul ettiren bir belirsizlik ortamında yürütülen müzakereler ve alınan kararlar neticesinde şekillenmektedir” (s. 303). İnternet araştırmacılarının karşı karşıya kaldığı etik zorlukların çözümü her zaman açık ve basit bir şekilde ya da hayal edildiği gibi gerçekleşme bile, İAE 3.0 araştırmacıların araştırma uygulamalarını etik farkındalık açısından güçlendirmek için gerekli olan “müzakere süreçlerine” müdahil olmalarını teşvik eden gelişmiş bir başvuru çerçevesi sunmaktadır.

Sonuç olarak İAE 1.0, 2.0 ve 3.0 en baştan beri, *eleştirelilik ve düşünürsellslik* odaklı süreç yaklaşımlarının merkezi bileşenlerinden biri olan bilinçli ve eleştirel bir bakışla *etik karar alma* yetimizi geliştirmek için bir katalizör görevi görmeyi amaç edinmiştir (*phronēsis*: bakınız 2.2., dipnot 3; 3.2.1. ve NESH'in "sağlıklı karar alma" yetisini geliştirme üzerine vurgusu [2018, s. 4]). Birer araştırmacı, katılımcı, denetmen ve / veya büyük paydaşlar olarak baş edilmesi güç durumlardaki etik kararlarımızın temelini bu bahsi geçen eleştirel ve bilinçli karar alma süreçleri oluşturmaktadır. Böylesi bir yeti her hâlükârda deneyimle zenginleştirilebilir (bazen oldukça yerinde kararlar bazen de hatadan ders alınma kaydıyla verilen hatalı kararlar neticesinde edinilen deneyimler), zaman içinde geliştirilebilir ve eğitilebilir. Belki de en önemlisi bu şekilde alınmış etik kararların *ilişkisel ve öznelarası* bir özelliği olmasıdır. Bu yüzden grup üyeleri ve güvenilir meslektaşlar ile yürütülen karşılıklı diyaloglar aracılığıyla sürekli olarak kontrol edilmeli, karşılıklı olarak eleştirilmeli ve / veya geliştirilmelidir. Bu doğrultuda etik konusunda verilebilecek en iyi tavsiyelerden biri belki de en basit olanıdır: meslektaşlarınızla ve arkadaşlarınızla sürekli irtibat kurun. Birçok araştırmacı ve belki de etik bir sorunun üstesinden gelme çabasındaki her bir kişi, bu tür görüş alışverişlerinin etik konusu açısından düşüncelerinde, seçimlerinde ve gelişimlerinde ne kadar faydalı ve hayati bir rol oynadığına tanıklık edeceklerdir.

Son olarak, etik sorunlar bizler ilgili rehber metinleri hazırlamadan çok daha ivedi bir şekilde çoğalmaya devam edeceği için, araştırmacılar ve gözetim kurulları çoğu durumda kendileri karar almak ve dolayısıyla da verdikleri kararlar için sorumluluk üstlenmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle (pozitivist düşünce biçimiyle) etik ve karar alma sorunlarına sadece meslekten felsefecilerin eğilmesi gerektiğini varsaymaktan ziyade araştırmacılar olarak bizlerin etik karar alma yetimizi geliştirmesi çok daha sağduyulu ve akıllıca bir yaklaşım olacaktır (*phronēsis*: için başka bir terimdir).

Umuyoruz ki pratikte uygulamalara dönük başvuru çerçeveleri yanı sıra mevcut pratik uygulamaları konu edinen alan yazımdaki kaynaklara yapılan referanslar da dahil olmak üzere İAE 3.0 bünyesinde sunulan tüm kaynaklar, almış oldukları etik kararlar yüzünden veya bu kararları başka araştırmacılarla, katılımcılarla ve geniş topluluk kesimleri ile paylaşımları neticesinde sorumluluk yüklenme ihtimali olan tüm araştırmacılar ve denetim kurulları için faydalı olur.

Teşekkürler

Son üç yıllık dönemde İnternet Araştırmacıları Birliği tarafından düzenlenen etik konulu panellere ve hazırlanmış olan bu kılavuz metne katkı sunan çok sayıda kişiye ek olarak, özellikle

İAE 3.0 süreci ve belgeleri konulu atölye çalışmalarına maddi ve idari destek sağlayan DATALAB, Dijital Toplumsal Araştırma Merkezi, Aarhus Üniversitesi (Aarhus, Danimarka), ile birlikte araştırma ve yönetici asistanlığı yapan Anne Hove Henriksen ve referans kontrolü, biçimlendirme ve sayfalandırma sürecinin son aşamasında yer alan Stine Riis Ebbesen'e

İAE 3.0 atölye çalışmalarına mali ve idari desteği yanında 2017 yılında aline shakti franzke adına verilen konuk araştırmacı bursu için Oslo Üniversitesi Medya ve İletişim Bölümüne. Özellikle Niamh Ní Bhroin, bu metnin içeriğine ve gelişimine doğrudan katkı yapan İnternet Araştırmaları Etiği konulu iki atölye çalışmasının planlanması ve gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Anna Jobin (ETH, Zürich), özellikle Slack çalışma alanımız ve Zotero bibliyografik veritabanımız dahil olmak üzere dijital destek kaynaklarımızın geliştirilmesi ve bakımı sürecinde olağanüstü katkılarda bulunmuştur.

NESH (Norveç Sosyal Bilimler ve Beşeri Bilimler Araştırma Etiği Ulusal Komitesi) ile bağlantılı birçok meslektaşımıza ve NESH internet araştırma kılavuzunun sürekli revizyonu ve genişletilmesi ile ilgilenmiş özellikle Vidar Enebakk ve Elisabeth Staksrud gibi isimlere İnternet Araştırmacıları Birliği tarafından yürütülen İnternet Araştırmaları Etiği 3.0 projesine yaptıkları katkılardan ve tükenmeyen desteklerinden ötürü sonsuz teşekkürlerimizi iletiriz.

5. Kaynakça

- Agostinho, D. (2016). Big data, time, and the archive. *Symploke*, 24(1-2), 435-445.
- Alexander, L. & Moore, M. (2016). Deontological Ethics. Edward N. Zalta (Der.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde. Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ethics-deontological/>
- Alim, S. (2014). An initial exploration of ethical research practices regarding automated data extraction from online social media user profiles. *First Monday*, 19(7). <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v19i7.5382>.
- Barbosa, S. & Milan, S. (2019). Do Not Harm in Private Chat Apps: Ethical Issues for Research on and with WhatsApp. *Westminster Papers in Communication and Culture*, 14(1), 49-65.
- Barnes, N. (2019). Personal communication. Email to C. M. Ess, October 10, 2019.
- Bassett, E. H. & O'Riordan, K. (2002). Ethics of Internet Research: Contesting the Human Subjects Research Model. *Ethics and Information Technology*, 4(3), 233-249. <https://doi.org/10.16997/wpec.313>
- Bechmann, A. & Bowker, G. C. (2019). Unsupervised by any other name: Hidden layers of knowledge production in artificial intelligence on social media. *Big Data & Society* 6(1 January–June), 1–11. <https://doi.org/10.1177/2053951718819569>
- Bechmann, A. & Kim, J.Y. (2019). Big Data: A Focus on Social Media Research Dilemmas. R. Iphofen (Der.), *Handbook of Research Ethics and Scientific Integrity* içinde. Berlin: Springer. Erişim Adresi: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-3-319-76040-7_18-1.
- Beninger, K., Fry, A., Jago, N., Lepps, H., Nass, L., and Silvester, H. (2014) [2019, 14 Haziran]. Research using Social Media; Users' Views. London: National Centre for Research Methods. Erişim Adresi: <http://www.natcen.ac.uk/media/282288/p0639-research-using-social-media-report-final-190214.pdf>.
- British Psychological Society (2017). Ethics Guidelines for Internet-mediated Research. INF206/04.2017. Leicester. Erişim adresi: www.bps.org.uk/publications/policyand-guidelines/research-guidelines-policy-documents/researchguidelines-poli.

- Bruns, A. (2018). Facebook shuts the gate after the horse has bolted, and hurts real research in the process. *Internet Policy Review*, April 25, 2018. Erişim Adresi: <https://policyreview.info/articles/news/facebook-shuts-gate-after-horse-has-bolted-and-hurts-real-research-process/786>.
- Bruns, A. (2019). After the 'APIcalypse': social media platforms and their fight against critical scholarly research, *Information, Communication & Society*, 22(11), 1544-1566. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1637447>.
- Buchanan, E. (2011). Internet Research Ethics: Past, Present, Future. M. Consalvo and C. Ess (Der.), *The Blackwell Handbook of Internet Studies* içinde (83-108 ss.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Buchanan, E. & Ess, C. (2008). Internet Research Ethics. K. Himma and H. Tavani (Der.), *The Handbook of Information and Computer Ethics* içinde (273-292 ss.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Christman, J. (2004). Relational Autonomy, Liberal Individualism, and the Social Constitution of Selves. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 117 (1/2), 143-164.
- Coeckelbergh, M. (2010). Robot rights? Towards a social-relational justification of moral consideration. *Ethics and Information Technology* 12(3), 209-221.
- Denison, T., & Stillman, L. (2012). Academic and ethical challenges in participatory models of community research. *Information, Communication & Society*, 15(7), 1037-1054. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.65613810.1080/1369118X.2012.656138>.
- Domenget, J.-C., & Wilhelm, C. (2018). « L'éthique des pratiques de recherche liées au numérique en sic: le rôle de la société française pour les sciences de l'information et de la communication. G. Chartron et al. (Der.) *L'éthique en 26context info- communicationnel numérique* içinde (101-112 ss.). Deboeck.
- Dwork, C. (2006). Differential Privacy. Proceedings of the 33rd International Conference on Automata, Languages and Programming - Volume Part II (1-12). https://doi.org/10.1007/11787006_1.
- Enebakk, V. (2018). The new NESH guidelines: highlights, examples and important lessons. Presentation, "Digital Research: Contemporary Methods and Ethics." Oslo, Norway, Dec. 1, 2018.

- Eskisabel-Azpiazu, A., Cerezo-Menéndez, R. & Gayo-Avello, D. (2017). An Ethical Inquiry into Youth Suicide Prevention Using Social Media Mining. M Zimmer & K- Kinder- Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age: New Challenges, Cases, and Contexts* içinde (227-234 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Ess, C. (2013). *Digital Media Ethics* (2. Baskı). Cambridge: Polity Press.
- Ess, C. (2014). Selfhood, moral agency, and the good life in mediatized worlds? Perspectives from Medium Theory and philosophy. Knut Lundby (Der.), *Mediatization of Communication*, vol. 21, *Handbook of Communication Science* içinde (617-640 ss.). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Ess, C. (2017). Grounding Internet Research Ethics 3.0: A view from (the) AoIR (Ön-söz).
- M. Zimmer & K- Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age: New Challenges, Cases, and Contexts* içinde (ix-xv ss.). Berlin: Peter Lang.
- Ess, C. (2018). Ethics in HMC: Recent Developments and Case Studies. A. L. Guzman (Der.), *Human-Machine Communication: Rethinking Communication, Technology, and Ourselves* içindes (237-257 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Ess, C. and the AoIR ethics working committee. (2002). Ethical decision-making and Internet research: Recommendations from the aoir ethics working committee. Erişim adresi: <http://www.aoir.org/reports/ethics.pdf>
- Ess, C., & Hård af Segerstad, Y. (2019). Everything Old is New Again: the Ethics of Digital Inquiry and its Design. Å. Mäkitalo, T. E. Nicewonger & M. Elam (Der.), *Designs for Experimentation and Inquiry: Approaching Learning and Knowing in Digital Transformation* içinde (179-196 ss.). London: Routledge.
- GDPR. (2018). General Data Protection Regulation Regulation EU 2016/679. Approved 27 April 2016, implemented May 25 2018. Erişim Adresi: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>
- Geiger, R. S., Sholler, D., Culich, A., Martinez, C., Hoces de la Guardia, F., Lanusse, F., Ottoboni, K, Stuart, M., Vareth, M., Varoquaux, N., Stoudt, S., & van der Walt, S. (2018). Challenges of Doing Data-Intensive Research in Teams, Labs, and Groups. BIDS Best Practices in Data Science Series. Berkeley Institute for Data Science: Berkeley, California. Doi: 10.31235/osf.io/a7b3m
- Gotved, S. (2014). Death online – alive and kicking! *Thanatos* 3(1), 112–26.
- Guzman, A. L. (Der.) (2018). *Human-Machine Communication: Rethinking Communication, Technology, and Ourselves*. Berlin: Peter Lang.

- Halavais, A. (2019). Overcoming terms of service: a proposal for ethical distributed research. *Information, Communication & Society*, 22(11), 1567-1581. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1627386>
- Hall, G. J., Frederick, D. & Johns, M.D. (2003). "NEED HELP ASAP!!!" A Feminist Communitarian Approach to Online Research Ethics, M. Johns, S.L. Chen & J. Hall (Der.), *Online Social Research: Methods, Issues, and Ethics* içinde (239-252 ss.). New York: Peter Lang.
- Hård af Segerstad, Y., Kasperowski, D., Kullenberg, C. & Howes, C. (2017). Studying Closed Communities On-line: Digital Methods and Ethical Considerations beyond Informed Consent and Anonymity. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (er.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (213-226 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Heise, N. & Schmidt, J.-H. (2014). Ethik der Onlineforschung. M. Welker, M. Tad-dicken, J.-H. Schmidt & N. Jakob (Der.), *Handbuch Online-Forschung* içinde (519–539 ss.). Köln: Herbert von Halem Verlag.
- Hoffmann, A. L. & Jonas, A. (2017). Recasting Justice for Internet and Online Industry Research Ethics. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (3-18 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Honan, E. (2014). Disrupting the habit of interviewing. *Reconceptualizing Educational Research Methodology*, 5(1), 1-9. <http://journals.hioa.no/index.php/term>
- Hudson, J. M., and Bruckman, A. (2004). "Go Away": Participant Objections to Being Studied and the Ethics of Chatroom Research. *The Information Society*, 20(2), 127–139.
- Humphreys, L. (2017). Locating Locational Data in Mobile and Social Media. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (245- 254 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Hunsinger, J. (2019) Personal communication. Email to C. M. Ess, September 23, 2019.
- Hursthouse, R. and Pettigrove, G. (2018, Kış). Virtue Ethics. Edward N. Zalta (Der.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde. Stanford, CA: C.S.L.I. Erişim Adresi: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/ethics-virtue/>
- Jackson, D., Aldrovandi, C. & Hayes, P. (2015). Ethical framework for a disaster management decision support system which harvests social media data on a large scale. N. Bellamine Ben Saoud., ve diğerleri (Der.), *ISCRAM-med 2015: Information Systems for Crisis Response and Management in Mediterranean Countries* içinde (167–180 ss.). Doi:10.1007/978-3-319-24399-3_15.

- Jones, S. (2019). Personal communication. Email to C. M. Ess, October 10, 2019.
- Jones, S. (2014). People, things, memory and human-machine communication. *International Journal of Media and Cultural Politics*, 10(3), 245-258. Erişim Adresi: <http://www.intellectbooks.co.uk/journals/view-Article,id=19117/>
- Kaiko, K., Shuichi, N. & Shinichi, S. (2016). Can We Talk through a Robot As if Face-to-Face? Long-Term Fieldwork Using Teleoperated Robot for Seniors with Alzheimer's Disease. *Frontiers in Psychology*, 7(1066), 1-13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01066>
- Karpf, D. (2012). Social Science Research Methods in Internet Time. *Information, Communication & Society*, 15(5), 639-661. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.665468>
- Kaufmann, K. (2019). Mobile Methods: Doing Migration Research with the Help of Smartphones. K Smet, K Leurs, M Georgiou, S Witteborn & R Gajjala (Der.), *The SAGE Handbook of Media and Migration* içinde (167-179 ss.). London: Sage.
- Kitchin, R. & McArdle, G. (2016). What makes Big Data, Big Data? Exploring the ontological characteristics of 26 datasets. *Big Data & Society*, 3(1), 1-10. <https://doi.org/10.1177/2053951716631130>
- Klastrup, L. (2017). Death, Affect and the Ethical Challenges of Outing a Grieffsquatter. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (235-243 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Kotsios, A., Magnani, M., Rossi, L., Shklovski, I. & Vega, D. (2019). An Analysis of the Consequences of the General Data Protection Regulation (GDPR) on Social Network Research, 1–23. Erişim Adresi: <http://arxiv.org/abs/1903.03196>
- Lomborg, S. & Bechmann, A. (2014). Using APIs for Data Collection on Social Media. *The Information Society* 30 (4), 256-265.
- Luka, M. E., Millette, M. & Wallace, J. (2017). A Feminist Perspective on Ethical Digital Methods. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (21-36 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Markham, A. (2006). Method as ethic, ethic as method. *Journal of Information Ethics*, 15(2), 37–54.
- Markham, A. (2012). Fabrication as ethical practice: Qualitative inquiry in ambiguous internet contexts. *Information, Communication and Society*, 15(3), 334-353. doi: 10.1080/1369118X.2011.641993

- Markham, A. (2016, 18 Mayıs). OKCupid data release fiasco: It's time to rethink ethics education. *Data & Society Points*. Erişim Adresi: <https://points.datasociety.net/okcupid-data-release-fiasco-ba0388348cd>
- Markham, A. (2018). Afterword: Ethics as Impact—Moving from Error-Avoidance and Concept Driven Models to a Future-Oriented Approach. *Social Media + Society*, 4(3), 1-12. <https://doi.org/10.1177/2056305118784504>
- Markham, A. & Buchanan, E. (2012). Ethical Decision-Making and Internet Research: Recommendations from the AoIR Ethics Working Committee (Version 2.0). Erişim Adresi: <http://www.aoir.org/reports/ethics2.pdf>
- Markham, A. & Buchanan, E. (2017). Ethical Concerns in Internet Research. J. Wright, J. (Der.), *The International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences* (2. Baskı) içinde (606-613 ss.). Amsterdam: Elsevier Elsevier Press.
- Markham, A., & Pereira, G. (2019). Experimenting with algorithmic memory-making: Lived experience and future-oriented ethics in critical data science. (Proceedings of the Workshop on Critical Data Science of the AAAI Conference on Web and Social Media). *Frontiers in Big Data*. <https://doi.org/10.3389/fdata.2019.00035>
- Markham, A., Tiidenberg, K. & Herman, A. (2018). Ethics as Methods: Doing Ethics in the Era of Big Data Research - Introduction. *Social Media + Society*, 4(3), 1-9. <https://doi.org/10.1177/2056305118784502>
- Massanari, A. (2016). When the researcher becomes the target: harassment, doxxing, and death threats – what to do? Association of Internet Researchers (AoIR) annual conference, October 6, 2016. Berlin, Germany.
- Matzner, T. & Ochs, C. (2017). Sorting Things Out Ethically: Privacy as a Research Issue beyond the Individual. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (39-52 ss.). Berlin: Peter Lang.
- McKee, H. A. & Porter, J. E. (2009). *The Ethics of Internet Research: A Rhetorical, Case-based Process*. New York: Peter Lang Publishing.
- Moller, L. A. & Bechmann, A. (2019). *Research Data Exchange Solution* (SOMA report for the EU Commission), Brussels. <https://www.disinfobservatory.org/download/26541>
- Mukherjee, I. (2017). Case Study of Ethical and Privacy Concerns in a Digital Ethnography of South Asian Blogs against Intimate Partner Violence. M. Zimmer & K. Kinder- Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (203-212 ss.). Berlin: Peter Lang.

- National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research. (1979). *The Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects of Research*. Washington, DC.
- Nature. (2019, 31 Temmuz). Time to discuss consent in digital-data studies. [Editör Notu]. <https://www.nature.com/articles/d41586-019-02322-z>
- NESH (The [Norwegian] National Committee for Research Ethics in the Social Sciences and the Humanities). (2018). *A Guide to Internet Research Ethics*. Oslo: NESH. Erişim Adresi: <https://www.etikkom.no/globalassets/documents/publikasjoner-som-pdf/forskningsetisk-veileder-for-internetforskning/guide-to-internet-research-ethics-2018-print.pdf>
- Neuhaus, F. & Webmoor, T. (2012). Agile Ethics for Massified Research and Visualization. *Information, Communication and Society*, 15(1), 43-65. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2011.616519>
- Obar, J. A. (2015). Big Data and The Phantom Public: Walter Lippmann and the fallacy of data privacy self-management. *Big Data & Society*, 2(2), 1-16. <https://doi.org/10.1177/2053951715608876>
- Patterson, A. N. (2018). YouTube Generated Video Clips as Qualitative Research Data: One Researcher's Reflections on the Process. *Qualitative Inquiry*, 24(10), 759-767. <https://doi.org/10.1177/1077800418788107>.
- Pentzold, C. (2015). Forschungsethische Prämissen und Problemfelder teilnehmenden Beobachtens auf Online-Plattformen. A. Maireder, J. Ausserhofer, C. Schumann, &
- M. Taddicken (Der.), *Digitale Methoden in der Kommunikationswissenschaft* içinde (61-85 ss.). Berlin (Digital Communication Research 2). <http://dx.doi.org/10.17174/dcr.v2.4>
- Pittman, M. & Sheehan, K. (2017). The Case of Amazon's Mechanical Turk. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (177- 186 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Poor, N. (2017). The Ethics of Using Hacked Data: Patreon's Data Hack and Academic Data Standards. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (278-280 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Puschmann, C. (2017). Bad Judgment, Bad Ethics? Validity in Computational Social Media Research. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (95-113 ss.). Berlin: Peter Lang.

- Puschmann, C. (2019). An end to the wild west of social media research: a response to Axel Bruns, *Information, Communication & Society*, 22(11), 1582-1589. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1646300>
- Reilly, P., & Trevisan, F. (2016). Researching protest on Facebook: developing an ethical stance for the study of Northern Irish flag protest pages. *Information Communication and Society*, 19 (3), 419-435. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1104373>
- Rensfeldt, A. B., Hillman, T., Lantz-Andersson, A., Lundin, M. & Peterson, L. (2019). A “Situated Ethics” for Researching Teacher Professionals’ Emerging Facebook Group Discussions. A Mäkitalo, T E Nicewonger & M Elam (Der.), *Designs for Experimentation and Inquiry: Approaching Learning and Knowing in Digital Transformation* içinde (197-213 ss.). London: Routledge.
- Robards, B. (2013). Friending Participants: Managing the Researcher-Participant Relationship on Social Network Sites. *Young* 21(3), 217–235. <https://doi.org/10.1177/1103308813488815>
- Robson, J. (2017). Situating the Researcher within Digital Ethnography. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.) *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (195-202 ss). Berlin: Peter Lang.
- Sandvig, C., Hamilton, K., Karahalios, K. & Langbort, C. (2016). Automation, Algorithms, and Politics | When the Algorithm Itself is a Racist: Diagnosing Ethical Harm in the Basic Components of Software. *International Journal of Communication*, 10, 4972-4990.
- Seko, Y. (2006, 27-30 Eylül). Analyzing online suicidal murmurs. (AoIR) Internet Research 7.0: Internet Convergences. Brisbane, Australia.
- Seko, Y. & Lewis, S. P. (2017). “We Tend to Err on the Side of Caution”: Ethical Challenges Facing Canadian Research Ethics Boards when Overseeing Internet Research. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age* içinde (133-147ss.). Berlin: Peter Lang.
- Sinnott-Armstrong, W. (2019, Yaz). Consequentialism. Edward N. Zalta (er.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/consequentialism>
- Slater, M., Antley, A., Davison, A., Swapp, D., Guger, C., Barker, C., Pistrang, N. & Sanchez-Vives, M. V. (2006). A Virtual Reprise of the Stanley Milgram Obedience Experiments. *PLoS One* 1(1): e39. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0000039>

- Stern, S. R. (2004). Studying adolescents online: A consideration of ethical issues. Elizabeth A. Buchanan (Der.), *Readings in virtual research ethics: Issues and controversies* içinde (274-287 ss.). Hershey, PA: Information Science.
- Thylstrup, N. (2019). *The politics of mass digitization*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Tiidenberg, K. (2018). Ethics in digital research. U. Flick (Der.) *The Sage Handbook of Qualitative Data Collection* içinde (466-479 ss.). London: SAGE. doi: 10.4135/9781526416070.n30
- Trevisan, F. & Reilly, P. (2014). Ethical dilemmas in researching sensitive issues online: lessons from the study of British disability dissent networks. *Information, Communication & Society*, 17(9), 1131-1146. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2014.889188>.
- Tromble, R. & Stockmann, D. (2017). Lost Umbrellas: Bias and the Right to be Forgotten in Social Media Research. M. Zimmer & K. Kinder-Kurlanda (Der.), *Internet Research Ethics for the Social Age: New Challenges, Cases, and Contexts* içinde (75-91 ss.). Berlin: Peter Lang.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. New York: Basic Books.
- Van Schie, G., Westra, I., & Schäfer, M. T. (2017). Get Your Hands Dirty. Emerging Data Practices as Challenge for Research Integrity. M. T. Schäfer & K. Van Es (Der.), *The Datafied Society. Studying Culture through Data* içinde (183-200 ss.). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Veltman, A. & Piper, M. (2014). Introduction. A. Veltman & M. Piper (Der.) *Autonomy, Oppression and Gender* içinde (1-11 ss.). Oxford: OUP.
- VOX-Pol (VOX-Pol Project on Violent Online Political Extremism). (2018). *The Ethics of Terrorism Research*. Workshop, April 25-26, 2018. Swansea University, Wales, UK.
- Warfield, K., Hoholuk, J., Vincent, B. & Camargo, A. D. (2019). Pics, Dicks, Tits, and Tatts: negotiating ethics working with images of bodies in social media research. *New Media & Society*, 21(9), 2068-2086. <https://doi.org/10.1177/1461444819837715>.
- Westlund, A. (2009). Rethinking Relational Autonomy. *Hypatia*, 24 (4), 26-49.
- Whelan, A. (2018). Ethics Are Admin: Australian Human Research Ethics Review Forms as (Un)Ethical Actors. *Social Media + Society*, 4(2), 1-9. <https://doi.org/10.1177/2056305118768815>

- Zetter, K. (2016, 29 Haziran). Researchers Sue the Government over Computer Hacking Law. *Wired*. Erişim Adresi: <https://www.wired.com/2016/06/researchers-sue-government-computer-hacking-law/>
- Zevenbergen, B., Mittelstadt, B., Véliz, C., Detweiler, C., Cath, C., Savulescu, J. & Whittaker, M. (2015). *Philosophy meets Internet engineering: Ethics in networked systems research*. (GTC workshop outcomes paper). Oxford Internet Institute, University of Oxford. <http://ensr.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/41/2015/09/ENSR-Oxford-Workshop-report.pdf>.
- Zimmer, M. (2016, 14 Mayıs). OKCupid Study Reveals the Perils of Big-Data Science. *Wired*. Erişim Adresi: <https://www.wired.com/2016/05/okcupid-study-reveals-perils-big-data-science/>
- Zimmer, M. & Kinder-Kurlanda, K. (Der.) (2017). *Internet Research Ethics for the Social Age: New Challenges, Cases, and Contexts*. Berlin: Peter Lang.
- Zook M., Barocas, S., boyd, d., Crawford, K., Keller, E., Gangadharan, S.P. ve diğerleri. (2017). Ten simple rules for responsible big data research. *PLoS Computational Biology* 13(3): e1005399. • <https://doi.org/10.1371/journal.pcbi.1005399>

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir.

STGM SİVİL TOPLUM
KAYNAK GELİŞTİRME MERKEZİ
DERNEĞİ

Avrupa Birliği tarafından
finanse edilmektedir.

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteği ile hazırlanmıştır.
İçerik tamamıyla yazarların sorumluluğu altındadır
ve Avrupa Birliği'nin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

STGM
SİVİL TOPLUM
KAYNAK
MERKEZİ
GELİŞTİRME MERKEZİ
DERNEĞİ

ISBN 978-605-80007-4-2